

Katholiek Staatkundig Maandschrift

REDACTIE: MAG. DR. S. STOKMAN O.F.M., DRS. J. M. AARDEN, DR. L. A. H. ALBERING
DRS. A. W. H. J. QUAEDVLIET, MR. J. W. VAN DE POEL, REDACTIESECRETARIS

JAARGANG 7

AUG./SEPT.

NUMMER 6-7

Voorwoord

In de kolommen van dit tijdschrift werd al eerder, n.l. korte tijd na verschijning van het bekende meerjarenplan van de Partij van de Arbeid „De Weg naar Vrijheid”, door een der redacteurs een artikel gepubliceerd, dat enkele grondgedachten van dit plan, speciaal op het economische terrein, aan een critische beschouwing onderwierp. De redactie heeft gemeend ruimer aandacht aan het socialistische plan te moeten besteden. Zij heeft daartoe een beroep gedaan op de medewerking van een aantal deskundigen en prijst zich gelukkig deze medewerking te hebben verkregen van de schrijvers, wier bijdragen men in dit dubbelnummer bijeenvindt. Gaarne had zij dit nummer op een eerder tijdstip willen laten verschijnen; ook thans echter staat „De Weg naar Vrijheid” nog in het centrum der politieke belangstelling.

De twee eerste artikelen van deze bundel — waarvan het eerste tevens inleidt op de andere — houden zich met de grondslagen van „De Weg naar Vrijheid” bezig. In de overige vier worden, in de volgorde van het socialistische plan, afzonderlijke onderwerpen aan de orde gesteld. De redactie was hierbij genoodzaakt een keuze te doen; of zij daarbij gelukkig is geweest, laat zij gaarne aan het oordeel van de lezer over. De bijdrage van de Heer A. L. M. Arnolds ec. drs, onder de titel „Socialisme en eigendom”, kon niet tijdig gereed zijn; de redactie hoopt dit artikel in een volgend nummer te kunnen plaatsen.

De redactie, noch haar medewerkers, was het uitsluitend om negatieve critiek te doen. Critiek die niet tevens opbouwend werkzaam is, is weinig vruchtbaar. Onder de bedoelingen, die bij de opzet van dit dubbelnummer hebben voorgezeten, neemt het leveren van een confrontatie van de socialistische denkbeelden met de politieke idealen, zoals deze naar onze mening op grond van katholieke principes moeten worden gezien, een belangrijke plaats in. Dat bij deze confrontatie het volle licht valt op principiële verschillenpunten, is in overeenstemming met de opvatting die de redactie omtrent haar voorlichtende taak huldigt.

De Redactie.

Het Socialistische Plan bezien in zijn grondslagen van vrijheid en rechtvaardigheid

A. W. H. J. Quaedvlieg, ec. drs

Heel de geschiedenis door zijn „vrijheid” en „gerechtigheid” beschouwd als idealen, waarvoor de mensheid gebouwd heeft en afgebroken, en waarvoor zij geleden en gestreden heeft. Het succes van het socialisme is in niet geringe mate te danken daaraan, dat het zich van zijn ontstaan af in dienst heeft gesteld van de verwezenlijking van genoemde idealen — vanzelfsprekend op een wijze, waarop het meende dit te moeten doen en overeenkomstig de interpretatie die het aan deze idealen gaf. De socialistische beweging revolteerde tegen het liberale kapitalisme, omdat dit de vrijheid met de lippen beleed maar niet in practijk bracht — want tot een kleine groep bevoorrechten beperkte — en omdat het de rechtvaardigheid schond door er de macht voor in de plaats te stellen. Bij alle socialistische schrijvers, vroeger zowel als thans, vindt men de socialistische maatschappij getekend als een maatschappij, gebaseerd op vrijheid en rechtvaardigheid. Nu eens valt de nadruk op de vrijheid, dan weer op de rechtvaardigheid; beide echter zouden moeten worden bevochten op de kapitalistische machten van de onvrijheid en het onrecht.

De moderne socialistische beweging in Nederland stelt met veel emphase de vrijheid als grondidee voorop, getuige de titel: „De Weg naar Vrijheid”, die zij aan haar, einde 1951 verschenen, meerjarenplan heeft gegeven. Toch kan men bij lezing en overdenking van het socialistische plan ook de rechtvaardigheidsidee als een — tweede — zedelijke grondslag van het socialistische streven onderkennen.

Het is onze bedoeling in het eerste deel van dit artikel een beknopte uiteenzetting te geven van de begrippen „vrijheid” en „rechtvaardigheid”, zoals deze in „De Weg naar Vrijheid” tot uitdrukking komen. Daarbij zal, evenals in het socialistische plan, de nadruk vallen op de vrijheidsgedachte. Met een en ander zal — mede bij wijze van inleiding op de verschillende beschouwingen, die in dit dubbelnummer zijn bijeengebracht —

gecombineerd worden een overzicht van enkele hoofdpunten van het socialistische plan, waarin de beide genoemde zedelijke principes van vrijheid en rechtvaardigheid concreet gestalte krijgen. In een tweede gedeelte zullen wij trachten, de socialistische opvattingen over vrijheid en rechtvaardigheid te beoordelen vanuit katholiek standpunt.

Een tweetal opmerkingen vooraf.

In de eerste plaats wijzen wij er op, dat de begrippen „vrijheid” en „rechtvaardigheid” in de socialistische opvatting nauw verbonden zijn en in elkaar grijpen. Niettemin menen wij, dat het, om tot een helder inzicht in en een juiste beoordeling van de socialistische gedachtenwereld te komen, zin heeft, beide principes (van vrijheid en rechtvaardigheid) afzonderlijk te behandelen en van de verschillende voorstellen van het socialistische plan sommige met de „vrijheid” en andere met de „rechtvaardigheid” in verband te brengen, ook al wordt dit in „De Weg naar Vrijheid” niet of althans niet met zoveel nadruk gedaan.

In de tweede plaats verdient het opmerking, dat, wanneer hier van „zedelijke grondslagen” wordt gesproken, men niet moet denken, dat „De Weg naar Vrijheid” een ook maar enigszins uitgewerkte ethiek of maatschappijleer zou bevatten. Verre vandaar. Zoals diverse schrijvers — en ook wij zelf — al eerder hebben betoogd ¹⁾, is een van de belangrijkste bezwaren tegen het socialistische plan juist, dat het een deugdelijke verantwoording mist en dat het, m.n. wat de leidende gedachten betreft, niet door duidelijkheid uitmunt. Het artikel van Prof. van Bostel in dit dubbelnummer laat hierop het volle licht vallen. Wat wij „grondslagen” noemen, doet men daarom beter meer als „Leitmotive” op te vatten, zoals men ook het socialisme meer als een beweging dan als een stelsel dient te zien.

I. De socialistische opvattingen van vrijheid en rechtvaardigheid.

Zoals gezegd, stelt het socialistische plan de VRIJHEIDSGEDACHTE uitdrukkelijk als centraal voorop. Grondslag voor een hervorming der maatschappij in socialistische zin is de vrijheid, meer in het bijzonder geformuleerd als een „gemeenschap van vrije mensen”. Het aldus algemeen omschreven vrijheidsprincipe is het enige „beginsel”, waaraan een beschouwing wordt gewijd en dat als zodanig de opzet van het gehele plan schraagt.

Wat verstaat het tegenwoordige socialisme nu onder deze vrijheid? Zij is niet — aldus het plan — de vrijheid van het

¹⁾ Vgl. het artikel „Een socialistisch maatschappijbeeld, kritisch bezien” in dit tijdschrift, Maart 1952, alsmede mijn polemieken met Mr Th. van Lier in „De Opmars” van 3 October 1952 en 19 Juni 1953.

extreme individualisme, hetwelk de mens tot maatstaf van de dingen maakt; integendeel, de mens moet zich verantwoordelijk weten tegenover de medemens en de gemeenschap. Bij de beantwoording van de vraag, waarin deze vrijheid naar socialistisch inzicht wél bestaat, wordt een onderscheid ingevoerd tussen een negatief en een positief element. In *negatieve* zin is de mens vrij, wanneer zijn persoonlijkheidsontwikkeling niet wordt belemmerd door materiële nood, bestaansonzekerheid, onrecht of onveiligheid; vrijheid in *positieve* zin is aanwezig, wanneer de mens zich richt op zelfontplooiing en, in evenwichtige mate, op dienst aan de gemeenschap.

Deze vrijheid (in haar tweevoudig aspect) nu kan — aldus vervolgt het plan — slechts worden verzekerd in en door de gemeenschap. Enerzijds is zonder haar en haar gezag geen individuele ontplooiing van de mens mogelijk; anderzijds is deze ontplooiing het doel, waaraan de staat (als ook de internationale gemeenschap) dienstbaar moet zijn en waarop alle arbeid op staatkundig, sociaal en economisch gebied is gericht.

Uit dit vrijheidsbeginsel ontwikkelt het plan voor het huidige socialisme de volgende doelstellingen: bestaanszekerheid bij een behoorlijk levenspeil en redelijke verdeling van het inkomen; beperking van de machtsuitoefening op economisch gebied; gelijke kansen voor een ieder tot ontplooiing van de persoonlijkheid in de gemeenschap; opbouw van een in gemeenschap gewortelde cultuur en van een geordende internationale gemeenschap.

De verwezenlijking van deze doeleinden vereist planning, een planning, die dan niet gericht is op slavernij, maar op vrijheid. Zij beoogt de vrijheid voor allen te vergroten, ook al zal dat voor sommige groepen tot een beperking van bepaalde vrijheden leiden.

De middelen, die noodzakelijk zijn om de in onze maatschappij bestaande belemmeringen voor de ontplooiing van de mens weg te nemen, worden in vier uitvoerige delen uiteengezet, waarvan de eerste twee de economische orde en de sociaal-economische politiek behandelen en de laatste twee resp. aan de cultuur en aan de internationale gemeenschap gewijd zijn.¹⁾

Ter verwezenlijking van het einddoel („een gemeenschap van vrije mensen”) blijkt dus, naar socialistische opvatting, planning het universele middel te zijn, dat op de verschillende terreinen van het maatschappelijk leven dient te worden toegepast.

Vraagt men zich af, wat het socialistische vrijheidsbeginsel meer in bijzonderheden inhoudt, of m.a.w. hoe dit beginsel concreet gestalte krijgt, dan geloven wij, dat vooral hetgeen in het

¹⁾ Vgl. voor het tot dusver gezegde hfst. I van „De Weg naar Vrijheid”.

ontvouwde programma gezegd wordt over het bezit en de z.g. economische vrijheden, ter nadere karakterisering der socialistische vrijheidsopvatting voor een vermelding in aanmerking komt.

Wat het **bezit** betreft acht men de particuliere eigendom voor een gemeenschap van vrije mensen niet van groot belang, uitgezonderd de eigendom van consumptiegoederen in de strikte zin (de waarde van het „eigen huis” slaat men niet hoog aan). Bezitsvorming dient bij voorkeur te geschieden langs de collectieve weg van vergroting der sociale fondsen. Ten aanzien van de eigendom van productiemiddelen wordt een uitvoerig socialisatieprogramma ontwikkeld; voorzover het bedrijfsleven niet voor socialisatie in aanmerking komt, dient het aan een straffe ordening te worden onderworpen. Daarentegen vormt de totstandbrenging van een overheidsvermogen (d.m.v. belastingheffing, socialisatie of participatie van de overheid in de bedrijven) wél een eis van de socialistische vrijheid.

Wat de traditionele **economische vrijheden** aangaat, wenst men de consumptievrijheid alsmede de vrijheid van arbeid te vergroten en wel de eerste door verhoging van koopkracht en de tweede door voorzieningen tegen werkloosheid alsmede door het wegnemen van de belemmeringen, die verschillen in inkomen voor een vrije beroepskeuze kunnen vormen. De vrijheid van onderneming zal in een stelsel van „geleide economie meer inhoud verkrijgen dan zij onder de oude verhoudingen had” (blz. 76). In een dergelijk geleid economisch bestel nu moet de productie zich, om aan een „gemeenschap van vrije mensen” dienstbaar te zijn, oriënteren op het behoeftemotief in plaats van op het winstmotief. Bij de leiding der productie zal de centrale overheid de verantwoordelijkheid moeten dragen voor de algemene taakstelling, en zij zal hiertoe over de nodige wettelijke bevoegdheden moeten beschikken; bij de uitoefening dezer leiding is een zekere rol aan de publiekrechtelijke bedrijfsorganen toegedacht.

Voorts houdt de socialistische vrijheidsopvatting in, dat teneinde de **cultuur** een plaats in de „gemeenschap van vrije mensen” te geven, eveneens op cultureel gebied planning en ordening nodig zijn — zij het minder straf dan op economisch gebied — en dat op het **internationale** niveau mutatis mutandis de voor de nationale gemeenschap ontwikkelde planning-ideeën toepassing moeten vinden.

Zoals in de aanvang van dit artikel al werd opgemerkt, krijgt de **RECHTVAARDIGHEIDSGEDACHTE** in het socialistisch plan niet dezelfde nadruk als de vrijheidsgedachte. Niettemin vindt men haar herhaalde malen uitgesproken, in het bijzonder in verband met de vermogens- en vooral de inkomensverdeling¹⁾. Men mag daarom zeggen, dat de rechtvaardigheidsidee in het vraagstuk der verdeling een centrale plaats inneemt. Op grond hiervan verwerpt men de ongelijkheden in inkomens die de huidige maatschappij te zien geeft en opteert men voor een zo groot mogelijke gelijkheid.

Bezien wij in de eerste plaats wat het socialistische plan op grond van overwegingen van rechtvaardigheid afwijst. In het algemeen ge-

¹⁾ De verdeling is overigens niet het enige terrein, waar rechtvaardigheid dient te heersen. Dit is b.v. ook het geval met de arbeidsverhouding (m.n. het ontslagrecht, blz. 345).

sproken is dit de ongelijke vermogens- en inkomensverdeling onzer maatschappij, in verband waarmee het plan spreekt van „grove onrechtmatigheden” (blz. 27, 29, 102). Met het „rechtsbewustzijn” komt vooral in strijd de maatschappelijke ongelijkheid die ontstaat „door vererving, verschil in opleiding en verschillen in mogelijkheid tot sparen” (blz. 28). In het bijzonder verzet zich het socialisme tegen het arbeidsloos inkomen. Het druist in tegen het „rechtsgevoel”, dat „sommigen hoge inkomens genieten, zonder eigen arbeid verkregen, terwijl anderen met hard ploeteren nog niet in hun minimale behoeften kunnen voorzien” (blz. 101).

Wat eist nu het socialisme op grond van de rechtvaardigheid, die men graag de „sociale rechtvaardigheid” noemt (blz. 7, 8, 29, 66)? Eerstens — zoals in het bovenstaande al impliciet gezegd is — het tegengaan van de bestaande ongelijkheden (en wel niet alleen nationaal, maar ook in internationaal verband, vgl. blz. 354, 370 en 371) en vervolgens de totstandbrenging van een verdeling, gekenmerkt door weliswaar niet een volkomen, maar toch wel een zo groot mogelijke gelijkheid. De ongelijkheid zou moeten worden bestreden, resp. een grotere gelijkheid zou moeten worden nagestreefd door: belastingheffing op kapitaalopbrengsten en — meer algemeen gesproken — herverdeling via de belastingpolitiek, voorts door een aanzienlijke beperking van het erfrecht en tenslotte door socialisatie, die, ofschoon primair op andere doeleinden gericht, ook tot vermindering van de maatschappelijke ongelijkheid kan bijdragen. De herverdeling eenmaal tot stand gebracht zijnde, beperkt zich het rechtvaardigheidsprobleem tot een juiste verdeling van het met arbeid verdiende inkomen (blz. 114) en wel volgens de objectieve werkclassificatie, uitgestrekt ook tot de hoogste functies.

Op *cultureel* gebied is — naast ordening (zie boven) — het belangrijkste desideratum van het socialistische plan de z.g. „gelijkheid van kansen”, d.w.z. het gelijk recht voor een ieder om zich te ontwikkelen en van de mogelijkheden, die de gemeenschap hiertoe biedt, gebruik te maken, ongeacht bezit of inkomen. Ofschoon dit desideratum in „De Weg naar Vrijheid” niet uitdrukkelijk als een rechtvaardigheidspostulaat naar voren wordt gebracht (blijkens de bewoordingen van het plan vat men deze gelijkheid op als een uitvloeisel van de menselijke waardigheid en van de solidariteit binnen de mensengemeenschap, zomede als een vereiste in het belang van de gemeenschap en de cultuur zelf, vgl. blz. 256 e.v.), menen wij het toch primair als een eis van rechtvaardigheid — naar socialistische opvatting — te mogen beschouwen.

II. *Nadere beschouwing en beoordeling van de socialistische grondgedachten.*

Bij het in nadere beschouwing nemen van de socialistische **VRIJHEIDSGEDACHTEN** zullen we ons vooral bezig houden met de in „De Weg naar Vrijheid” gegeven formuleringen hieromtrent. Op de door ons in het bovenstaande (sub I) genoemde toepassingen zal niet of nauwelijks worden ingegaan, aangezien deze voornamelijk dienden om te illustreren, tot welke doelstellingen de socialistische grondgedachten leiden, alsook omdat

de doelstellingen van het huidige socialisme elders in dit dubbelnummer worden behandeld.

Bezien wij thans het door „De Weg naar Vrijheid” ontwikkelde vrijheidsbegrip in zijn verschillende elementen.

Zoals gezegd, bestaat het eerste, *negatieve* element van het socialistisch vrijheidsbegrip, in de afwezigheid van belemmeringen, die de ontplooiing van de mens in de weg kunnen staan (n.l. materiële nood, bestaansonzekerheid, onrecht en onveiligheid). De genoemde factoren *kunnen* inderdaad belemmeringen voor de menselijke ontplooiing vormen. Zij *behoeven* dit echter niet noodzakelijk te zijn. M.n. tegen materiële nood kan de mens — vanzelfsprekend de mens in gemeenschap — zich te weer stellen en daarin zelfs, althans ten dele, zijn ontplooiing vinden. Een niet onbelangrijk gedeelte van 's mensen inspanning is gericht — en heel de geschiedenis door gericht geweest — op overwinning van materiële nood en op verbetering der stoffelijke bestaansvoorwaarden (de economie spreekt in dit verband graag van: bestrijding van het welvaartstekort). Door dit element, n.l. de prikkel die van materiële nood — ruimer genomen van materiële tekorten — uitgaat op de menselijke activiteit en de menselijke ontplooiing, te verwaarlozen, is de stelling van „De weg” dus niet volledig.

In de tweede plaats doet het negatieve vrijheidsbegrip van het socialistische plan de vraag rijzen, of hier wel terecht van „vrijheid” wordt gesproken. Vermelding verdient, dat de uitleg die het plan van de vrijheid geeft, in overeenstemming is te achten met wat men het traditionele (negatieve) vrijheidsbegrip van het socialisme zou kunnen noemen. De overeenstemming in terminologie met K. Marx is bijzonder treffend¹⁾. Voorts definiëren verschillende moderne, speciaal Engelse, schrijvers de vrijheid op overeenkomstige wijze als „De Weg”. In twee van de bekende vier „vrijheden” van Roosevelt, t.w. de „vrijheid van gebrek” en de „vrijheid van vrees” komt ook eenzelfde opvatting tot uitdrukking. Niettemin zouden wij onze in een vorig artikel²⁾ uitgesproken voorkeur voor de term „vrijwaring” ter aanduiding van het negatieve vrijheidsbegrip van

¹⁾ Ook bij Marx wordt gesproken van „vrije ontplooiing”; volgens hem voert het socialisme van „het rijk der noodzakelijkheid naar het rijk der vrijheid” en ontstaat pas in en door het socialisme een ware gemeenschap, die voorwaarde is voor de „vrijheid”, d.w.z. de volledige ontwikkeling der mensen. (Vgl. Fritz Lieb, Rusland onderweg, speciaal hfst. V, dat gebaseerd is op „Die Frühschriften” van Karl Marx, uitgave Kröner, Leipzig. Vgl. ook Lannoy O.F.M. Cap, De wijsbegeerte van het communisme. Ite deel, hfst. 2). Bij Dietzgen, door Marx „onze filosoof” genoemd, vindt men een omschrijving van het begrip vrijheid, die grotendeels woordelijk gelijklopend is met de definitie van „De Weg”. Vgl. Sombart, Der Proletarische Socialismus, 10e Aufl. Ier Band, Jena 1924, S 101-102.

²⁾ Vgl. boven aangehaald artikel in dit Maandschrift, Maart 1952.

„De Weg” willen handhaven. Wij zullen nader uiteenzetten waarom.

Indien men „vrij zijn van” identificeert met „los zijn van”, dan kan men aan het begrip vrijheid een meer of minder uitgebreide inhoud geven naargelang de omvang van datgene, waarvan men de mens wil „bevrijden”. Bij het bezien van de opsomming van datgene, wat het plan als belemmeringen voor de menselijke ontplooiing beschouwt, valt het op, dat daar niet wordt gesproken van b.v. een te vergaand overheidsingrijpen in het maatschappelijk leven. Dat „De Weg naar Vrijheid” deze factor niet noemt, vindt wel zijn verklaring daarin, dat het plan „planning” aangeeft als het middel om de vrijheid — in negatieve zin — tot verwerkelijking te brengen. Niettemin kan ook een te vergaande bemoeienis van de regelgevende overheid met het maatschappelijk leven een belemmering vormen voor de menselijke ontplooiing en zij is dit, op zichzelf genomen, zelfs meer dan de door het plan wel genoemde belemmeringen. Deze laatste immers zijn zuiver uitwendige belemmeringen voor de menselijke ontplooiing, zij hebben slechts betrekking op de uitwendige voorwaarden voor deze ontplooiing (b.v. koopkracht); een te vergaand overheidsingrijpen echter, ofschoon ook van buiten af optredend, beperkt de menselijke ontplooiing directer door het handelen van de mens in maatschappelijk verband te dirigeren met behulp van ge- of verboden (b.v. bij de besteding der koopkracht). Beschikking over de nodige stoffelijke bestaansmiddelen e.d. vormt stellig een zeer belangrijke en noodzakelijke voorwaarde voor de menselijke ontplooiing; deze laatste wordt er echter geen menselijke ontplooiing door. Menselijke ontplooiing ontstaat eerst doordat de mens zijn vermogens ontwikkelt in vrijheid, d.w.z. door zich zelf te richten op zijn doelstellingen en zelf te beschikken over de middelen ter bereiking van deze doelstellingen, uiteraard in overeenstemming met de voor hem als mens en als gemeenschapslid geldende normen. Een belemmering van deze „zelfbepaling” staat de menselijke ontplooiing meer in de weg dan uitwendige belemmeringen in de vorm van gebrek e.d. zulks kunnen doen. Er komt nog bij, dat — zoals reeds werd opgemerkt — de mens zich tegen dergelijke uitwendige belemmeringen te weer kan stellen; aan regelen, die aan zijn handelen worden opgelegd, daarentegen heeft hij zich slechts te onderwerpen.

Uit het gezegde vloeit voort, dat „De Weg naar Vrijheid” aan de menselijke ontplooiing en aan de menselijke vrijheid een slechte dienst bewijst. In de eerste plaats immers zijn de belemmeringen, die het plan voor de menselijke ontplooiing opgeheven wil zien, zuiver uitwendige belemmeringen, die voorzover de mens ze te boven kan komen, niet eens belemmeringen zijn. Vervolgens spreekt het plan met betrekking tot de opheffing van deze belemmeringen alleen over planning; het wil meer-

genoemde uitwendige belemmeringen blijkbaar opgeheven zien door middel van alle mogelijke regelingen, waardoor de menselijke ontplooiing in zelfbepaling wordt gehinderd, in plaats van voor deze laatste en de menselijke ontplooiing zelf, de nodige ruimte te scheppen.

Gelijk gezegd, kan men onder „vrijheid”, zeker als deze term formeel wordt genomen in de betekenis van „vrijheid van”, zoals in het besproken negatieve vrijheidsbegrip geschiedt, van alles verstaan. De operatie, die „De Weg naar Vrijheid” met dit begrip uitvoert, brengt echter juist datgene in het gedrang, waaraan wij als over vrijheid in maatschappelijk leven wordt gesproken, het eerst denken, n.l. 's mensen zelfbepaling met de daaraan vastzittende zelfverantwoordelijkheid. In ieder geval draagt het negatieve vrijheidsbegrip van „De Weg naar Vrijheid” door het overschatten van de zuiver uitwendige factoren voor de menselijke ontplooiing, een *materialistisch* karakter, terwijl voorts het alleen maar spreken over het ordenende, plannende, regelende ingrijpen van de overheid ten behoeve van de opheffing van meergenoemde belemmeringen, het socialistisch vrijheidsbegrip tevens een *collectivistisch* merk opdrukt.

Het behoeft na het bovenstaande weinig betoog, dat wij het negatieve vrijheidsbegrip van „De Weg” op zijn hoogst kunnen beschouwen als een „vrijheid van de tweede soort”. Het is een vrijheid, die de mens moet *krijgen*, terwijl naar onze opvatting de mens *vrij is* en wel krachtens zijn wezen; het is voorts een *beschermende* vrijheid, ten aanzien waarvan de individuele mens zich passief verhoudt, terwijl in onze visie de vrijheid bij uitstek *scheppend* werkzaam is.

Het tweede, *positieve*, element der vrijheid omschrijft het socialistische plan als „het zich richten van de mens op zelfontplooiing en, in evenwichtige mate, op dienst aan de gemeenschap in opoffering en verantwoordelijkheid” (blz. 9). Meer wordt ons over het karakter van deze positieve vrijheid niet meegedeeld (behalve dat ook deze vrijheid door middel van planning tot verwezenlijking moet worden gebracht). De zelfontplooiing op zich is — aldus becommentariëert Mr van Lier „De Weg naar Vrijheid” op dit punt¹⁾ — iets, dat door de menselijke persoon zelf tot stand moet worden gebracht. De gemeenschap heeft hiervoor slechts de voorwaarden te scheppen, zij heeft de menselijke vrijheid „te verzekeren” (blz. 9). Het enige wat „De Weg” als taak van de gemeenschap in deze aangeeft (en dit is kennelijk ook bedoeld voor het „in evenwichtige mate zich richten op dienst aan de gemeenschap”) is ordening of wel planning. Ook hier wordt over de noodzaak van

¹⁾ Vgl. Mr van Lier, Katholieke critiek op „De Weg naar Vrijheid” in „De Katholiek in de Partij van de Arbeid”, September 1952. blz. 5.

het laten van ruimte ten behoeve van de menselijke ontplooiing — althans in de begripsbepaling — niet gesproken.

Het schijnt de uitdaging van het socialisme aan onze tijd, dat het wat gebondenheid is vrijheid *noemt!* Het verwondert dan ook niet, dat blijkens een passage in het inleidende hoofdstuk van „De Weg naar Vrijheid” de schrijvers zich verplicht voelen, een nadere verklaring te geven op dit punt. Wij laten deze passage hier volgen:

„De ervaring leert ons, dat als de overheid geen regels stelt, niet een toestand van volledige vrijheid ontstaat, maar integendeel een toestand waarin enkele individuen en kleine groepen zich bijzondere voorrechten verwerven. Historisch is het zo, dat de vergroting van de vrijheid voor gewone mannen en vrouwen, die gedurende de laatste tientallen jaren zich voltrok, niet plaats vond ondanks, maar dank zij het ingrijpen van de overheid. De wet is de moeder der vrijheid geweest. De vele wetten en regelingen hebben bepaalde „vrijheden” beperkt: de vrijheid tot uitbuiting, tot het ondergaan van armoede en ellende, maar ze hebben een oneindig waardevoller vrijheid ver-groot” (blz. 14).

Men speelt hier met een zeer juiste gedachte, maar past haar verkeerd toe! Terecht mag de wet de moeder der vrijheid heten in zoverre, als zij de vrijheid der burgers op het goede, i.c. het gemeenschappelijk welzijn, richt en misbruik dier vrijheid tegen-gaat. Wat de overheid met haar ordening ten aanzien van de vrijheid der individuen te doen heeft, is juist het richten dezer vrijheid op het goede gebruik daarvan in het belang der gemeenschap. De vrijheid aldus ordenen betekent echter tegelijk haar ontzien. Dit laatste in de eerste plaats omdat de individuele mens rechten of vrijheden bezit, die de gemeenschap te allen tijde dient te respecteren; in de tweede plaats omdat handhaving van een zo groot mogelijke vrijheid der individuen (en van de door deze gevormde groepen) een goed is voor de gemeenschap zelf. Het gemeenschappelijk welzijn wordt niet gediend door gebondenheid alleen, de vrijheid is daarvoor evenzeer nodig. Vrijheid m.n. in de vorm van vrije medewerking aan het welzijn der gemeenschap door allen als zelfstandige en verantwoordelijkheid dragende personen. „Opofferingsgezindheid” laat zich niet afdwingen en dwang is met de door het plan gewenste „verantwoordelijkheid” onverenigbaar.

Indien de vrijheid, die „De Weg” voorstaat de ware zou zijn, m.a.w. indien de vrijheid door ordening en planning zou moeten worden tot stand gebracht, dan zou men het welzijn ener gemeenschap moeten kunnen afmeten aan het aantal en de omvang der bestaande wetten en regelingen en aan de volmaakt-hed der toegepaste planning — een consequentie die de schrijvers van „De Weg” blijkens het hier volgend citaat zelf ook niet graag getrokken zouden willen zien.

„Intussen” — zo leest men op blz. 10 — „zal blijkens onze doelstelling alle gezag — nationaal en internationaal — een democratisch gezag moeten zijn in die zin, dat het aan de menselijke zelfbepaling

en aan de medeverantwoordelijkheid voor dat gezag de vereiste ruimte laat."

De „ruimte”, waarvan hier sprake is, is echter in werkelijkheid uiterst klein; het gehele plan staat in het teken der gebondenheid. Het particuliere initiatief, in het bijzonder op economisch gebied, vindt als constructieve kracht geen erkenning, het lijkt niet meer dan een hindernis op de weg naar de centrale, alomvattende plannenmakerij. En wat voorts het „democratisch gezag” betreft: een te grote machtsconcentratie in de centrale organen vormt een aanfluiting van de democratie; ook al zou deze laatste formeel blijven bestaan, zij wordt door een dergelijke machtsconcentratie in ieder geval in haar wezen aangetast.

Zoals uit het bovenstaande duidelijk zal zijn geworden, is het positieve vrijheidsbegrip van „De Weg” al even collectivistisch van aard — zo niet meer — als het negatieve. Het zegt immers, voorzover het een taak voor de gemeenschap inhoudt, niets anders dan gebondenheid.

De geleverde beschouwingen over het socialistische vrijheidsbegrip, zoals dit in „De Weg naar Vrijheid” tot uitdrukking komt, leiden tot de conclusie, dat dit begrip om zijn materialistisch en collectivistisch karakter moet worden afgewezen. Met behulp van de socialistische vrijheid kan de mens zich niet waarlijk ontplooiën; daarvoor is het echt-menselijke element der zelfbepaling nodig, hetwelk de socialistische conceptie mist.

Overigens bevatten de beschreven socialistische opvattingen juiste elementen, maar deze elementen zijn niet nieuw. Dat voor de menselijke ontplooiing uitwendige middelen noodzakelijk zijn, is geen nieuw inzicht; dat een gemeenschap zonder ordening en dus gebondenheid onbestaanbaar is, evenmin. Om deze laatste reden is de vrijheid, als „zelfbepaling” genomen (ook wel „persoonlijke vrijheid” geheten) naar katholieke opvatting, hoewel een groot goed, geen absoluut goed. Zij heeft de ordening nodig voor haar goede gebruik, men mag ook zeggen: voor haar voltooiing. Het christelijk solidarisme legt echter niet aan de vrijheid van *sommigen* beperkingen op ten gunste van de vrijheid van *anderen*, zoals „De Weg” ons (terloops) voorhoudt ¹⁾. De synthese, die het christelijk solidarisme wenst tot stand te brengen tussen vrijheid en gebondenheid, beoogt *het welzijn van allen*.

Wat de RECHTVAARDIGHEIDSGEDACHTE naar socialistische opvatting inhoudt, leest men gemakkelijk af uit hetgeen in naam der rechtvaardigheid of op grond van het „rechtsbe-

¹⁾ Bij deze onderscheiding gebruikt „De Weg” de term „vrijheid” ook in de door ons gebezigde betekenis van „persoonlijke vrijheid” (zie hiervoor het citaat op blz. 178 van dit artikel).

wustzijn" door „De Weg" wordt afgewezen dan wel geëist (zie hiervoor boven sub I). In overeenstemming hiermede zou men de socialistische rechtvaardigheidsidee kunnen definiëren als: de grootst mogelijke gelijkheid der mensen in maatschappelijk opzicht, d.w.z. in bezit en inkomen.

Deze gelijkheidsgedachte is steeds een der hoofdelmenten geweest van de socialistische ideologie. Men treft haar aan bij vrijwel alle socialistische schrijvers: Proudhon, Marx en Engels voorop. De fundering verschilde nog al eens en de practische uitwerking was eveneens niet altijd hetzelfde. Een extreme positie nam Bellamy in, die volstreekte gelijkheid voorstond, m.n. in de inkomensverdeling.

Tegenover het „utopisme" van laatstgenoemde schrijver neemt „De Weg" stelling. Wij laten de desbetreffende passage uit het socialistische plan hieronder volgen, zij is o.i. illustratief voor de rechtvaardigheidsopvatting die door „De Weg" wordt aangehangen:

„Voorals in het utopisch socialisme is wel de opvatting verdedigd, dat de sociale rechtvaardigheid het best zou zijn gediend, wanneer iedereen precies evenveel verdiende. Bij de navolgers van de utopist Edward Bellamy vindt men nog altijd sporen van deze opvatting. Voorop zij gesteld, dat deze opvatting niet zo dwaas is, als zij velen in de oren klinkt. Op zichzelf beschouwd, is het niet dwaas om te menen, dat ieder, die over de bekwaamheid beschikt om een grote bijdrage te leveren tot het maatschappelijke product wel de verplichting heeft tegenover de gemeenschap om veel te presteren maar nog niet het recht om meer te besteden. Zowel historische ervaring als kennis van de menselijke natuur leidt echter tot de slotsom, dat het voor de instandhouding en de vooruitgang van de maatschappij noodzakelijk is om bij de inkomensverdeling een zeker verband te leggen tussen de grootte van de beloning en van de geleverde prestatie" (blz. 115).

Dit komt er dus op neer, dat in abstracto beschouwd volstreekte gelijkheid in inkomen verdedigbaar zou zijn, ja zelfs door de rechtvaardigheid geëist, maar dat, practisch gesproken, volstreekte gelijkheid niet aanvaardbaar is, gezien de historisch gebleken noodzakelijkheid, dat de beloning een prikkel bevat voor de prestatie. M.a.w. *eigenlijk* (rechtens) is volkomen gelijkheid vereist, *feitelijk* (uit doelmatigheidsoverwegingen) is een zekere ongelijkheid onvermijdelijk. Vandaar dat wij de socialistische rechtvaardigheidsopvatting meenden te kunnen weergeven als tenderende naar de *grootst mogelijke* gelijkheid (zie boven). In de gehele inkomensstheorie van „De Weg" kan men dit uitgangspunt terugvinden. De enige differentiatie die in de inkomens wordt toegelaten, differentiatie n.l. op grond van verschillen in prestaties, dient beperkt te worden gehouden door middel van een universele toepassing van het werkclassificatiesysteem. Verschillen, voortvloeiend uit bezit, zijn met de socialistische rechtvaardigheidsopvatting onverenigbaar; vgl. de afwijzing van het arbeidsloos inkomen, alsmede de principiële verwerping van het erfrecht (voorzover dit recht althans geen

betrekking heeft op gebruiksgoederen). Deze verschillen worden, als zijnde privileges, strijdig geacht met de gelijkheid van alle mensen.

Volgens het standpunt van het christelijk solidarisme zijn de mensen zowel gelijk als ongelijk. Door eenzijdig de nadruk te leggen op hun gelijkheid miskent het socialisme de eveneens bestaande ongelijkheid tussen de mensen en komt het m.n. in strijd met een juist begrip van de rechtvaardigheid, welke met haar imperatief van „ieder het zijne” zowel gelijkheid als ongelijkheid insluit. Deze stelling willen wij in het onderstaande summier (wellicht al te summier) uitwerken.

Het primaire element in de rechtvaardigheid is ongetwijfeld dat der gelijkheid ¹⁾. Het uiteindelijke doel der rechtvaardigheid als ethische norm voor de regeling van de betrekkingen tussen de mensen immers is het, deze betrekkingen zo te regelen, dat zij in overeenstemming zijn met het wezen en doel van de mens. Welnu in beide opzichten bestaat er gelijkheid. Alle mensen zijn in *wezen* gelijk: zij zijn alle redelijke wezens ofwel personen en maken als zodanig aanspraak op eerbiediging; voorts hebben alle mensen hetzelfde *doel*, welk doel zij in staat moeten zijn te bereiken. Hoewel gelijk in wezen en bestemming zijn de mensen echter tevens in veel opzichten ongelijk. Het een en het ander weerspiegelt zich in de toepassing van de rechtvaardigheidsnorm.

In de eerste plaats beoogt de rechtvaardigheid, alle mensen datgene te verzekeren, dat hun met het oog op hun levensdoel toekomt, d.w.z. de beschikking over de daarvoor noodzakelijke middelen. Vandaar de stelregel, dat ieder mens recht heeft op een menswaardig bestaan. Deze norm zal qua inhoud gedifferentieerd moeten zijn, omdat en in zoverre de mensen ongelijk zijn wat hun behoeften betreft. Deze ongelijkheid is echter in overeenstemming met de rechtvaardigheid, omdat deze laatste niet een numerieke gelijkheid eist, d.i. een gelijkheid in getal, maar een gelijkheid van verhouding. Wanneer aan de ene mens meer inkomen toevloeit dan aan de ander, op grond van en in overeenstemming met ongelijke behoeften, worden zij niettemin verhoudingsgewijze gelijk behandeld.

In de tweede plaats strekt de rechtvaardigheid er toe, ieder mens de eerbiediging van zijn rechten als persoon te garanderen. Tot deze rechten behoort o.a. het eigendomsrecht, dat in wezen niets anders is als de voor de menselijke persoon geëigende vorm van ordening der uitwendige goederen op de mens met het oog op diens doel. Collectief bezit op grond van de overweging, dat alle uitwendige goederen er voor alle mensen zijn,

¹⁾ Vgl. L. Bender O.P., Het recht, rechtsphilosophische verhandelingen, Bussum 1948, blz. 78 e.v.

is geen aan de mens aangepaste vorm van toe-ordening, omdat de mens zich zelf dan niet als vrije persoon tot zijn doelstellingen bepalen kan en diensgevolge niet in staat is, zelf verantwoordelijkheid te dragen. Aanvaarding van het eigendomsrecht als fundamenteel recht nu impliceert de erkenning van het recht op de vruchten van de eigendom zowel het recht op vererving, welke beide rechten logisch uit het eigendomsrecht voortvloeien. De eigendom met zijn uitwerkselen, die het gevolg zijn van de aan het eigendomsrecht inhaerente beschikkingsbevoegdheid der eigenaren (die niet onbeperkt is; over de beperkingen, die in het belang der gemeenschap aan de uitoefening van het eigendomsrecht kunnen en moeten worden aangelegd, spreken wij hier niet¹), scheidt een differentiatie tussen de mensen, die verder gaat dan het socialisme billijken kan, maar niettemin de consequentie vormt van de erkenning van de mens als individuele persoon, aan wie het toekomt, zich zelf tot zijn doeleinden te bepalen en zelf te beschikken over de middelen daartoe. Dit maakt de privaateigendomsorde tot een echt menselijke orde, die in overeenstemming is met de rechtvaardigheid en in het bijzonder met de rechtvaardigheidsnorm van gelijkheid van verhouding. Van onrechtvaardige bevoorrechtiging kan noch mag men in dit verband — althans in beginsel — spreken. Met een en ander wil niet gezegd zijn, dat iedere concrete eigendomsorde aan de eisen der rechtvaardigheid beantwoordt. Wat onze huidige maatschappij betreft, deze realiseert het natuurlijk recht van elkeen op eigendom in te geringe mate en houdt aldus te weinig rekening met de gelijkheid der mensen in dit opzicht!

Op soortgelijke wijze kan men o.i. ook de gedifferentieerde beloning naar prestatie rechtvaardigen, d.w.z. op rechtvaardigheid doen steunen, in plaats van op grond van doelmatigheids-overwegingen met enige reserve aanvaarden, zoals het socialisme doet. Ongelijke beloning van ongelijke prestaties of functies is rechtvaardig, omdat ook hierbij verhoudingsgewijze gelijkheid wordt toegepast, m.a.w. overeenkomstig de rechtvaardigheid wordt gehandeld.

Zoals in het bovenstaande werd betoogd, eist de rechtvaardigheid weliswaar gelijkheid, maar gelijkheid *in* ongelijkheid. Een zich blind staren op de gelijkheid doet aan de grote verschillen tussen de mensen, zowel innerlijke als uiterlijke, tekort en schendt de rechtvaardigheid. Bovendien miskent het het wezen der menselijke gemeenschap, essentieel is: eenheid en verscheidenheid. Aan een en ander maakt het socialisme zich

¹) Dit kan o.i. achterwege blijven, omdat over de noodzaak van beperkingen ten aanzien van de uitoefening van het eigendomsrecht geen wezenlijk verschil tussen solidarisme en socialisme bestaat. Het wezenlijk verschil ligt in de waardering van de eigendom als zodanig.

schuldig, dat — zoals we gezien hebben — de maatschappelijke ongelijkheid tussen de mensen maar zeer ten dele en dan nog maar in beperkte mate (vgl. de ongelijkheid m.b.t. de menselijke behoeften) kan aanvaarden, resp. niet als rechtvaardig, maar slechts als doelmatig (vgl. de ongelijkheid m.b.t. de menselijke prestaties) kan erkennen. Het overschat daarmee de gelijkheid der mensen, maar verwaarloost de ongelijkheden die er tussen hen bestaan en waarvan het voor de menselijke gemeenschap van wezenlijke betekenis is, dat zij naar buiten tot uitdrukking kunnen komen.

Wij kunnen hetzelfde ook nog anders zeggen: de gelijkheid die de rechtvaardigheid eist is geen numerieke gelijkheid (iedereen in cijfers evenveel), maar een gelijkheid van verhouding. Toepassing van deze laatste doet volledig recht wedervaren aan de gelijkheid van de mensen als mens; door een zuiver numeriek gelijke behandeling zou dit niet geschieden. Door de gelijkheid alleen of hoofdzakelijk in numerieke zin verstaan, m.a.w. te stoffelijk te interpreteren, doet het socialisme tekort aan de geestelijke gelijkheid der mensen als personen. Dit komt wel het duidelijkst naar voren bij de socialistische waardering van de eigendom. Hierdoor kan de maatschappelijke positie der mensen in het maatschappelijk leven ongelijk zijn, maar een dergelijke ongelijkheid vormt naar katholieke opvatting het uitvloeisel van een recht dat aan de menselijke persoon vastzit, voor de uitoefening waarvan de maatschappij dan ook voor allen *gelijkelijk* de voorwaarden dient te scheppen resp. in stand te houden.

Het socialistische rechtvaardigheidsbegrip moeten wij dan ook verwerpen en wel op analoge grond als wij zulks met betrekking tot de socialistische vrijheidsconceptie deden, nl. omdat het te *mechanisch*, m.a.w. *materialistisch* gedacht is en aan het menselijke onrecht doet.

Slotbeschouwing.

„Vrijheid en gelijkheid” was het duo, dat overbleef van de drievoudige leuze, die bij aanvang van de grote revolutie werd aangeheven en waarvan het derde lid — de broederschap — spoedig in de broederstrijd ten onderging. In het teken der „vrijheid en gelijkheid” startte de socialistische beweging. Dat „De Weg” van het huidige socialisme nog steeds in hetzelfde teken staat, werd in dit artikel aangetoond.

Het christelijk solidarisme heeft van meet af aan een andere leuze in zijn vaan geschreven. Deze leuze, — die men de leuze van het evangelie zou kunnen noemen — luidt: *rechtvaardigheid en liefde*”.

De rechtvaardigheid regelt de betrekkingen tussen de menselijke personen onderling, alsmede tussen de individuen en de gemeenschap en omgekeerd. Zij geeft aan ieder het zijne en

stelt allen op hun plaats. In de rechtvaardigheid zijn daarom de vrijheid en de gelijkheid — mits wel begrepen — opgenomen. Niet echter de ongelimiteerde vrijheid van het liberalisme, die de gemeenschap miskent, noch de vrijheid van het socialisme, die de menselijke persoon onvoldoende erkent.

De rechtvaardigheid alleen is echter niet voldoende. Zij heeft aanvulling en bezieling door de liefde. De liefde — die meer doet dan alleen ieder het zijne geven, want zij geeft van zich zelf — vult de mogelijke tekortkomingen der rechtvaardigheid op en maakt deze tot een dynamische kracht. Vaak wordt van socialistische zijde aan de „rechtvaardigheid”, wanneer deze tegen socialistische eisen in het veld wordt gebracht, verweten dat men met behulp van deze norm gevestigde toestanden onveranderd wil handhaven. Een dergelijk statisch karakter heeft de rechtvaardigheid echter niet als zij door de liefde wordt bezield.

Practisering van de rechtvaardigheid *en* de liefde is het beste antwoord, dat het christelijk socialisme aan het socialisme kan geven.

's-Gravenhage, Aug./Sept. 1953.

Socialisme en wijsbegeerte

door Prof. Dr Joh. van Boxtel

La révolution sociale sera morale ou elle ne sera pas (Péguy)

Het socialisme, dat door „De Weg naar Vrijheid” wordt voorgestaan, beoogt niet slechts de bevrijding van de arbeidersklasse, maar méér: „het wil de ganse maatschappij, zoals ze onder de inwerking van het kapitalistische systeem is geworden, hervormen tot een gemeenschap van vrije mensen”. Als zodanig is het een „beweging”, maar een beweging, die steunt op een nauwkeurig uitgestippeld „Plan”, waarin tot in de kleinste détails de gehele maatschappelijke orde, productie en welvaart, mens en cultuur, internationale gemeenschap volgens socialistisch perspectief worden getekend.

Het Plan, zoals het nu in „De Weg naar Vrijheid” voor ons ligt, bevat echter méér dan ontelbare concrete en praktische voorstellen van socialistische zijde op economisch, sociaal, cultureel en internationaal gebied. Er is uitdrukkelijk sprake van „fundamentele¹⁾ inzichten, die de opbouw van het gehele plan bepalen”, van een „bezinning op de dubbele verantwoordelijkheid van de mens „voor de ontplooiing van eigen wezen en die tegenover de evenmens en de gemeenschap”. Er wordt uitdrukkelijk beweerd, dat „uiteindelijk alle arbeid op staatkundig, sociaal en economisch gebied middel is en de vorming van vrije mensen doel”. In één woord: „De Weg naar Vrijheid” heeft onmiskenbaar een wijsgerige inslag.

Deze wijsbegeerte van het Nederlandse socialisme van onze tijd is de moeite van een afzonderlijke beschouwing alleszins waard. Wijsbegeerte zoekt immers altijd naar de laatste oorzaken, de diepste grondslagen, de uiteindelijke fundamenten. Een Plan — hoe rijk gedetailleerd, hoe concreet en praktisch het ook moge zijn — staat of valt *tenslotte* met deze wijsgerige basis.

¹⁾ Spatiëring en cursivering in deze — en ook in de volgende — teksten van de schrijver van dit artikel.

Men zal moeilijk kunnen beweren, dat het socialistische Plan niet vele concrete maatregelen voorstelt, die op zichzelf genomen juist zijn en waarvan óók tegenstanders met vrucht kennis kunnen nemen. Maar óók een op zichzelf aanvaardbaar voorstel van socialistische zijde zal *tenslotte* slechts begrepen en derhalve gewaardeerd kunnen worden vanuit een duidelijk inzicht in de wijsgerige visie, die er aan ten grondslag ligt en waarvan het een uitvloeisel is.

Een gemeenschap van vrije mensen: ziedaar het uiteindelijk ideaal. *Hervorming van de ganse maatschappij*: dat is het middel, „De Weg”. *Wát* houdt dit doel, dit ideaal eigenlijk in — *wát* het middel — en *hoe* worden doel-stelling en middel-bepaling *tenslotte* verantwoord. Dit zijn o.i. de drie grote onderdelen van een onderzoek naar de wijsgerige grondslagen van het Plan, dat wij hier in 't kort willen instellen.

De Vrijheid

Zo wordt het doel *in 't algemeen geformuleerd*. De vrijheid is het doel, niet de staat of het volk.

Deze vrijheid betekent niet individualistische ongebondenheid („Wij staan verre van anarchistische en individualistische gedachtesystemen”). Het ware mens-zijn sluit verantwoordelijkheid in zich. De mens is méde aansprakelijk voor wat hij is en doet. Hij heeft zich rekenschap te geven van zijn verplichtingen tegenover zijn naaste en de gemeenschap. De vrijheid bevat positieve en negatieve elementen: Vrijheid betekent bevrijding van belemmeringen voor de persoonlijkheidsontwikkeling, b.v. bevrijding van materiële nood, ontbreken van bestaanszekerheid, onrecht, etc., vrijheid van gewetensdwang, beknotting van uitingsvrijheid. Positief betekent vrijheid: het zich richten van de mens op deze zelfontplooiing en in evenwichtige mate op dienst aan de gemeenschap in opoffering en verantwoordelijkheid. Deze vrijheid kan in haar tweevoudig aspect slechts verzekerd worden in en door de gemeenschap. De georganiseerde samenleving is daarvoor een onafwijsbare voorwaarde (blz. 9).

In de bladzijden, die volgen op deze algemene inleiding, vinden wij de doelstelling méér *in bijzonderheden* uitgewerkt:

Ontplooiing van de mens, mogelijk gemaakt door de maatschappij, moet enerzijds gevonden worden in de tijd, gedurende welke de mens in het arbeidsproces is opgenomen..... anderzijds evenzeer te worden bevorderd in de tijd, welke niet door het productieproces in beslag wordt genomen (299). Vandaar: Vrije-tijdsbesteding als eerste onderdeel in 't hoofdstuk over de Ontplooiing van de Mens. Geestelijke vrijheid (266) — vrije organisaties op cultureel gebied (265) — vrije jeugdvorming (276) — zelfstandigheid van het jeugdwerk (277) — particuliere organisaties en overheid in maatschappelijk werk (330), school (282) en gezondheidszorg (340). Maar óók: vrijheid van consumptie (72 en 73) — vrijheid van arbeid (zelfstandige beroepskeuze; 73) — vergroting van de arbeidsvreugde (d.m.v.

hun werk tot volle ontplooiing van hun persoonlijkheid; 96 e.v.) — zelfwerkzaamheid van de mens in het bedrijf (84) — vrijheid van onderneming (ondernemersvrijheid; 75).

Met deze vrijheden hangt samen „gelijkheid van kansen” o.a. door grotere opleidingsmogelijkheden (259 en 293).

Samenvattend kunnen wij concluderen: De vrijheid, die „De Weg” als doel stelt, blijkt vooral te liggen op geestelijk (cultureel) niveau: *elke* mens, óók de arbeidende, moet de mogelijkheid bezitten tot deze zelfontplooiing. Secundair wordt een vrijheid van de mens voorgestaan *in* het productieproces, praktisch echter alléén van de arbeidende mens (de zgn. ondernemersvrijheid is zéér beperkt).

Hervorming van de ganse maatschappij

Zoals wij reeds zagen, worden *in het algemeen* staat en volk beschouwd als middel, niet als doel. Uiteindelijk is alle arbeid, middel, geen doel. De georganiseerde samenleving is voorwaarde voor de vrijheid van de mens onder dubbel opzicht. Als wij nu wederom „de weg”, „het middel” *meer in bijzonderheden* nagaan, komen wij tot de volgende punten (doelstellingen genoemd; *naaste* doeleinden blijkbaar om te komen tot het geschetste ideaal of *laatste* doel):

gewenste herziening van eigendoms- en bezitsverhoudingen (11) — planning tot vrijheid (niet tot slavernij; 14) — planmatig beleid met nadruk op de betekenis van de overheid (14) — de meest wenselijke verdeling van eigendom (19) — eigen vermogen van de overheid (23) — beperking inkomensoverdrachten (25) — beperking van het arbeidsloos inkomen (25) — overgang van eigendom van bedrijven van particulieren in handen van de gemeenschap (29) — socialisatie van bedrijven (32) — oprichten van overheidsbedrijven (31) — óók bij socialisatie ordening, maar geen ordening alléén (34) — geen p.b.o. zonder de noodzaak van veel contróle (35) — geen bezitten van de bedrijven en het uitvoeren van het beheer door de daaraan werkzame arbeiders (naar welke maatstaven?; 37) — beperking van het erfrecht (30) — geen bezitsspreiding in de geest van Romme en van den Brink (41) — geen winstdeling (43), bezitsspreiding door arbeiders aanspraken (46) en door fondsvorming (47) — contróle op economische machtsorganisaties (53), etc.

Deze opsomming lijkt ons voldoende om een beeld te krijgen van de voorgestelde hervormingen op sociaal-economisch gebied.

Gaan wij nu over naar het geestelijke-culturele plan, dan is het opvallend, dat hier aan het particuliere initiatief (aan de vrijheid) een veel ruimere plaats wordt overgelaten, zoals wij boven reeds opmerkten:

mens: ontembare vrijheidsdrang en groot solidariteitsbesef men zal een nieuw cultuurbesef aankweken (258)..... de nieuwe

(258).....; beperking tot het trekken van grote lijnen door de overheid die geen uitvoerende, maar organiserende taak heeft (266); — onderwijsraad waarin vertegenwoordigers van overheid en van de maatschappelijke organen en groepen (267); een cultuurfonds, dat de werkzaamheid van de vrije organisaties niet beknot, maar bevordert en helpt uitbreiden (272); het vraagstuk voor de overheid en de organisaties is ook hier het kernvraagstuk van onze tijd: te komen tot een gezonde verhouding tussen vrijheid en zelfwerkzaamheid enerzijds en stuwning en stimulering anderzijds (303).

Het is opvallend, dat op dit gebied méér sprake is van ordening (310, 338) en de subsidiaire taak van de overheid dan op sociaal-economisch terrein.

Samenvattend kunnen wij hier concluderen:

De hervorming van de maatschappij ziet het socialisme vooral in de richting van grotere beperking van individuele rechten en vrijheden op economisch gebied door Planning, door Socialisatie en sterkere Overheidscontrôle. Op cultureel gebied speelt het particulier initiatief een veel grotere rol, ook al is daar méér contrôle en overheidsbemoeiing gewenst dan tot nu toe het geval is (308).

Verantwoording van Doelstelling en Middelen

Hoe komt het socialisme tot de geschetste doelstelling en tot de weg er heen (de naaste doelstellingen; middelen t.a.v. het eindideaal)? Waarop steunen beide uiteindelijk? Het is duidelijk, dat deze vraag van fundamenteel belang is voor ons onderzoek naar de wijsgerige visie van het hedendaagse socialisme.

Het socialisme is in eerste instantie een „beweging” en daarmee een *h i s t o r i s c h* verschijnsel: een beweging tot bevrijding van de arbeidersklasse; tot hervorming van de ganse maatschappij, „zoals deze onder inwerking van het kapitalistische systeem is geworden.”

„Maar in de loop van de socialistische strijd heeft de maatschappij diepgaande wijzigingen ondergaan, die de positie van de socialistische beweging grondig hebben veranderd: de uitholling van het oorspronkelijke kapitalisme en het toenemende ingrijpen van de overheid in de verschillende sectoren van het maatschappelijk leven heeft het socialisme voor de taak gesteld om aan te geven wat het verstaat onder een socialistische maatschappij-inrichting” (9). M.a.w.: de geschiedenis vraagt om nieuwe bezinning. *De bezinning staat sterk onder de invloed van het historische verloop*”. Het Plan zal zijn een daad van zelfbezinning van het socialisme in een critieke episode der geschiedenis”. Zo is b.v. het oorspronkelijke kapitalisme „uitgehoud” d.i. historisch overwonnen. *Vandaar* wil men geen terugkeer daaraan („wij staan verre van anarchistische en individualistische

gedachtesystemen"). Maar van de andere kant: van vergemeenschappelijking der productiemiddelen mag men ook niet alles verwachten. „Socialisatie op zich zelf is niet in staat de wereld een beter aanzijn te geven". Waarom? Met name vanwege de (feitelijke) ontwikkeling van het totalitaire Russische collectivisme wordt dit duidelijk geacht. „Naast deze ontwikkeling van het communistische totalitaire stelsel en de daarin gelegen bedreiging is het in het bijzonder de vrees voor een herhaling van de werkloosheidsramp van vóór de oorlog die noopt tot een critische bezinning"

„Uit het voorgaande (— blijkbaar vooral uit de historische ontwikkeling van het communisme —) volgt reeds aanstonds, dat de staat niet de hoogste waarde is . . . Een andere afbakening is evenzeer noodzakelijk: . . . Wij staan verre van anarchistische en individualistische gedachtesystemen . . ." Doelstelling (vrijheid) en middelen (gebondenheid door overheidsingrijpen) worden hier bepaald enerzijds door de *feitelijke* uitholling van het oorspronkelijke kapitalisme en de *feitelijke* toename van overheidsingrijpen en het niet willen terugkeren tot de „misstanden van de ongebonden ontwikkeling der vorige eeuw": *d á á r o m* staat men verre van anarchistische en individualistische *gedachte-systemen*; — anderzijds door de *feitelijke* ontwikkeling van het Russische collectivisme; *d á á r o m* is de staat geen doel, maar middel. In één woord: gezien het *feitelijke*, *historische* gebeuren, waarvan men terug schrikt, is men zowel tegen een extreem individualisme als een extreem collectivisme.

Een nadere, meer principiële verantwoording van het eigen theoretisch standpunt ontbreekt volkomen.

Hoezeer men nu ook deze feitelijke afwijzing van beide extreme richtingen door het moderne socialisme moet toejuichen: de theoretische verantwoording van het eigen standpunt (naar „vrijheid" uit „gebondenheid door overheid") heeft minstens de schijn van een simpel eclectisme, van een niet nader gemotiveerd en dus tamelijk opportunistisch ingenomen middenstandpunt, *uitsluitend* op grond van *feitelijke* misstanden, voortvloeiend uit de twee extreme systemen. Waarom *eigenlijk* de staat geen doel is, waarom *eigenlijk* een individualistisch gedachte-systeem onhoudbaar is, *in zich zelf* — wordt nergens duidelijk gemaakt.

En toch wijsgerig gezien — bij een poging tot „bezinning" en „zelfbezinning" — gaat het eigenlijk alléén hierom.

Staan wij nu wat langer stil bij de verantwoording van de middelen. Hieruit zal nog duidelijker blijken, in welke richting de wijsbegeerte van het socialisme moet gezien worden. Eenmaal de doelstelling *geponeerd* (d.i. vastgesteld zonder eigenlijke, diepere verantwoording), worden nu in de loop van het Plan de

middelen bepaald. Gaan wij nu niet verder in op de vraag, die nergens wordt gesteld (en derhalve evenmin beantwoord) *of* en *wáárom* een dergelijke hervorming van de maatschappij uiteraard zal leiden tot „een gemeenschap van vrije mensen” en laten wij alleen op de middelen voor de bereiking van die hervorming, waarover het hoofdzakelijk gaat in „De Weg”. Wat zijn de criteria voor de keuze van deze middelen? Zij worden *enkel* verantwoord vanuit de doelstelling (de naaste en de laatste): Al wat voert tot hervorming van de maatschappij (en zo tot het eindideaal), *al wat daarvoor nuttig* of *wenselijk* is, is *ipso facto* goed. Een nadere diepere verantwoording van de middelen (dit wil zeggen een uiteindelijke verantwoording) ontbreekt ten ene male. Een voorgestelde maatregel, die nuttig en wenselijk wordt geacht om bepaalde misstanden weg te nemen en zo de maatschappij te hervormen, zou toch, *uit een ander oogpunt* beschouwd, verkeerd kunnen zijn, bv. omdat hij onrechtvaardig is.

Maar „de maatschappelijke ontwikkeling is vrijwel uitsluitend benaderd langs de kant van de economische en sociologische analyse, terwijl een zekere, niet minder belangrijke benadering langs de weg van het recht vrijwel geheel achterwege is *moeten* blijven. Wij zijn ons bewust dat het rapport ook in dit opzicht dient te worden beschouwd als een werkprogramma, dat nadere studie en uitwerking vereist”. (16). De feitelijke lacune wordt hiermede toegegeven, maar of zij aan min of meer toevallige oorzaken te wijten is, betwijfelen wij sterk. Veeleer menen wij, dat het uitsluitend benadrukken van het nuttigheids criterium, met bewust voorbijgaan van bv. het rechtscriterium, wezenlijk is voor het socialistische standpunt. In elk geval: *zoals het rapport van de Plancommissie nu voor ons ligt, kunnen wij het — wijsgerig gezien, en zó wil en moet het gezien worden — niet anders kwalificeren dan als een type van een situatie ethiek*¹⁾.

Laten wij nu uit de teksten, die op de criteria van de keuze der middelen betrekking hebben, dit oordeel nader toelichten. Deze teksten zijn werkelijk legio.

Er wordt gesproken over: „de *gewenste* herziening van eigendoms- en bezitverhoudingen” (11), „de vraag naar de meest *wenselijke* verdeling van de eigendom” (19); er is soms een *zielkundige* band tussen de mens en zijn eigendom (20); de staat

1) Een goede definitie hiervan vindt men in *Herders Sozial-kathchismus I Band*: „Aber daraus folgt nicht, was die sogenannte Situationsethik daraus schlieszt: dasz die Situation vollständig aus und in sich selbst zu beurteilen ist, unabhängig von überzeitliche Idealen und Normen; dasz wir nur zu fragen haben: was *kann* geschehen? was lász sich durchführen?..... dasz wir aber nicht zu fragen haben: ist es so *richtig?*” (blz. 124).

beschikt niet over een eigen vermogen, d.i. *volstrekt onbevredigend* (24); aan de belastingheffing is zowel uit een oogpunt van *belastingtechniek* als uit *zielkundige* overwegingen een grens gesteld (24); een zekere mate van gelijkheid van kansen en een afkappen van al te grote verschillen in de inkomensverdeling wordt tegenwoordig algemeen als *sociaal wenselijk* en *economisch mogelijk* aanvaard (25); het *rechtbewustzijn* verzet zich tegen het arbeidsloos inkomen (28); een absoluut verbod van vererving en van schenking bij leven..... *zou neerkomen op een totalitaire opvatting*, die strijdig is met de socialistische opvatting (28). — Een bezwaar tegen ordening, gebaseerd op het richten van het gebruik *met handhaving van eigendomsrechten* op de productiemiddelen: ordening vraagt dikwijls een *omvangrijke en gedetailleerde economische wetgeving* (35); *socialisatie heeft voordelen* (30) en *zekere bezwaren* (34); het bezitten van de bedrijven en het uitoefenen van het beheer door daarin werkzame arbeiders (naar welke maatstaven?) zou in onze maatschappij *tot een chaotische productie leiden* (77); het is dan ook uit een oogpunt van *een doelmatig economisch bestel* en *een goede werking van de prikkels tot grotere prestatie zeer gewenst*, dat de willekeur in inkomens- en vermogensverdeling, veroorzaakt door erfrecht, wordt beperkt (40); hier staat tegenover dat het erfrecht op verschillende punten in onze maatschappij *een nuttige functie* vervult (l.c.); er blijft nog te onderzoeken in hoeverre *sociologisch* een verbinding tussen bezit en arbeid *nuttig* kan zijn (43); de beoordeling der machtsconcentratie..... blijkt *bij de analyse* (57); ook in de nieuwe machtsvorming schuilen *gevaren* (58); de vraag naar *de meest wenselijke* ordening van productie en goederen (60); men leze ook de gehele passus over „*de grenzen van de sociale politiek*”, waarin uitsluitend utiliteitsoverwegingen aan de orde zijn (86-87); de *wenselijkheid* om de gehuwde vrouw maatschappelijk *nuttige* arbeid te geven (136); wanneer op grote schaal zou blijken, dat de particuliere bezitter het onderhoud (van huizen) niet op behoorlijke wijze wenst te verzorgen, zou *dit een aanwijzing* gaan vormen voor het feit, dat op den duur het huizenbezit — anders dan voor eigen bewoning — niet in handen kan worden gelaten van de particuliere bezitter (223-224).

Er zijn zeker nog meer teksten, die in dezelfde richting wijzen. Maar o.i. is het geciteerde bewijsmateriaal méér dan voldoende. Er is aanhoudend sprake van *normen* (voor vermogensverdeling) en *grenzen* (bv. van belastingheffing — sociale politiek) en daarbij komt nu en dan de *term* rechtvaardigheid opduiken (26, 29), maar nergens spelen rechtsoverwegingen een werkelijke, laat staan overheersende of beslissende rol. De wijsbegeerte van het socialisme kan niet anders getypeerd worden dan zoals wij het deden: zij is een echt *utilitarisme*, een echte *situatie-ethiek* en daarmee een (wijsgerig) reeds lang achterhaalde *pseudo-ethiek*.

Laten wij deze laatste qualificatie nog nader illustreren. Elke authentieke ethica zal de wezensmomenten van goed en

kwaad trachten te verklaren en begronden, maar minstens zal zij deze onmiskenbare wezensmomenten respecteren, d.i. handhaven, eerbiedigen. Zedelijk leven brengt immer risico's met zich: de vrijheid van de mens in dit leven kan falen. Om dit risico zoveel mogelijk te verminderen en zo althans in de maatschappij een zekere orde te handhaven, ook tegen kwaadwillige individuen in, beschikt de gemeenschap over autoriteit, voorzien van een zekere dwangbevoegdheid. Daarmede kan onder zekere voorwaarden — wij moeten hier algemeen blijven — de vrijheid dwingend in goede banen geleid worden. Dit is echter zeker geen ideaal en nooit kan en mag de vrijheid, de gewetensvrijheid, principieel terzijde worden gesteld.

Welnu, ook in het Plan wordt een enkele keer over de onaanstabaarheid van gewetensvrijheid en uitingenvrijheid gesproken (9). Maar als het er op aan komt, deze vrijheid van de mens, óók in zijn economisch handelen, mét het daaraan noodzakelijk vastzittende risico van falen, te sauveren, schrikt het socialisme terug en kiest het liever de (ogenschijnlijk) meer effectieve weg van een zó ver gaande beperking en binding van de zedelijke handelingsvrijheid van de mens op economisch gebied, dat het op een principiële uitschakeling er van neer komt. De Weg laat óók hier niets aan duidelijkheid te wensen over:

inplaats van „economische machtsconcentratie”, die tot voordeel van de gemeenschap leidt, maar ook tegen het gemeenschapsbelang zich kán richten, liever: „contrôle en spreiding van de macht” (blz. 52); in plaats van een werkelijke p.b.o., „waarbinnen in principe de besluitvorming zowel ten voordele als ten nadele van de gemeenschap kán strekken”, eerder: „Voorafgaande Overheidscontrôle” (blz. 55-56); in plaats van „een gemeenschap met een behoud in hoofdzaak van particuliere eigendom der productiemiddelen, waarin het winststreven zich zowel naar als tegen maatschappelijke behoeftebevrediging kán keren”, liever: „Nieuwe vermogensverhoudingen” en „een groter bezit aan productiemiddelen in de Overheidssector” (blz. 57-58).

In elk geval: men verwacht méér heil van een rechtstreeks ingrijpende overheid in het economisch leven dan van het particuliere initiatief, dat immer twee kanten uit kan. Een beroep op het geweten van de particuliere ondernemer vindt men blijkbaar te riskant en daarom schakelt men eenvoudig zijn gewetensvrijheid — want daar komt het op neer — uit, ter ere van een rechtstreeks optreden van de overheid, waarin men *blinde-lings* nu eenmaal gelooft. Want nergens wordt duidelijk gemaakt, waarom de overheid wél gewetensvol en dus onfeilbaar te werk zal gaan! Mythe van de „Overheid” (zeer vaak door „De Weg” met een hoofdletter geschreven)! Misschien moet men tenslotte de laatste achtergrond van „De Weg” inderdaad in pseudo-mystieke richting zoeken. Maar blijven wij op het wijsgerige plan, dan is het duidelijk, dat „De Weg”, zoals wij

zeiden, minstens een pseudo-ethiek is: een ethiek, die leert, dat het doel de middelen heiligt, niet alleen omdat de rechtvaardigheid, in welke vorm ook, geen enkele rol speelt bij de bepaling der middelen, maar ook omdat men zelfs de vrijheid, om überhaupt rechtvaardig of onrechtvaardig te kunnen zijn, de gewetensvrijheid, eenvoudig uitschakelt om de gewenste hervormingen te bekomen!

Men zou zich nu de vraag kunnen stellen, hoe het nieuwere socialisme tot deze uitermate zwakke wijsgerige positie is gekomen. Onder de indruk van de feiten kiest men zowel tegen het individualistische als tegen het collectivistische gedachtenstelsel, zonder nadere verantwoording. *Eclectisme*: een niet zelf verantwoord systeem, maar een keuze uit bestaande systemen, een middenstandpunt van „vrijheid” en „gebondenheid”. Maar deze beide, zoals wij nu zagen in een zéér bepaalde verhouding: door een straf overheidsingrijpen, ten koste van het particuliere initiatief en desnoods met miskennis van rechten, naar „een gemeenschap van vrije mensen”: Dit noemden wij *situatie-ethiek*.

Dit povere resultaat op wijsgerig gebied zou men kunnen verklaren en begrijpen uit een absoluut wantrouwen van de vrijheid, gezien het feitelijke falen van het kapitalistische stelsel in het verleden, maar óók uit het radicale afwijzen van het enige socialistische systeem, dat juist wél een filosofische achtergrond bezat: het dialectische materialisme, waarop het Russische collectivisme nog steeds steunt. Men zou immers kunnen bedenken, dat wijsbegeerte steeds een moeilijke bezigheid is — maar dat een volslagen nieuwe bezinning, zonder de steun van een traditie en eveneens zonder de zéér speciale „steun” van een buiten- en bovenwijsgerige, d.i. religieuze autoriteit, nog moeilijker is. Maar daarmee heeft men o.i. niet alles verklaard.

Het socialisme heeft zelf een bepaalde geschiedenis achter de rug. Welnu: het is moeilijk alle sporen van zijn verleden uit te wissen, ook al wil men dit eigenlijk. Dit geldt voor een individueel mens — het geldt ook voor een „beweging”. En of men het zich nu ook bewust is of niet, feitelijk zijn de sporen van datgene waartegen men eigenlijk reageert, te duidelijk om niet in het kort vermeld te worden:

Geen „almachtige staat”, maar wel een vrijwel almachtige overheid, bijzonder in het economische leven; men spreekt wel over rechtvaardigheid, maar feitelijk (of men het zich nu bewust is of niet) hanteert men nog het beruchte communistische principe (Koestler!): „het doel heiligt de middelen”, zij het gelukkig niet in z'n meest extreme toepassingen; men wil vóór alles de sociale vrijheid van de arbeidende massa verdedigen, maar vaak ten koste van de rechten en de vrijheden van anderen: men moet hier wel denken aan het beruchte „uitbuiten van de uitbuiters”;

men wil het erfrecht niet zonder meer afschaffen, maar het arbeidsloos inkomen toch op zulke manier beperken, dat men wel moet terugdenken aan Marx' leer over de arbeid als de enige titel voor prijs-, inkomens- en eigendomsvorming; men beroept zich zó vaak op de betekenis van de historische ontwikkeling, dat men wel moet denken aan Marx' historische dialectiek; men bespreekt de geestelijke vrijheid, cultuur etc., maar de nadruk ligt toch zó zeer op productie, op economie, dat men minstens moet denken aan de leer van de „Unterbau”.

Wij zouden absoluut niet willen beweren, dat deze „sporen” van het klassieke Marxisme in deze wijsbegeerte van het socialisme niet op zéér veel punten en radicaal afwijken van de eigenlijke stellingen van het klassieke Marxisme. Maar minstens zijn het *sporen van een verleden*, dat men nog niet geheel van zich heeft kunnen afschudden en dat deze nieuwe theorie zo al niet vaak besmet, dan toch zéér zeker heeft beïnvloed. En dit lijkt ons van belang om een inzicht te krijgen in het ontstaan van de wijsbegeerte van dit socialistische Plan, zoals het nu voor ons ligt.

Tenslotte zouden wij met een enkel woord willen wijzen op de sociaal-wijsgerige visie van het katholieke-sociale denken. Oók de sociale wijsbegeerte van het solidarisme is ongetwijfeld gegroeid in nauw verband met het „maatschappelijk vraagstuk”. Aanvankelijk reageerde men in het oudere solidarisme tegen het individualisme, waardoor men van de andere kant toch te zeer werd beïnvloed. Later ging men óók stelling nemen tegen de totalitaire systemen. *Maar nimmer was het solidarisme een opportunistisch gekozen middenstandpunt, zoals men nog maar steeds van bepaalde zijde blijft beweren.* Sociale wijsbegeerte was hier steeds een *werkelijke* wijsbegeerte: een doordenken, objectief en onbevangen, op het kernprobleem zelf, de verhouding „Persoon-Gemeenschap”. Al vrij spoedig ging men dit probleem zien in het licht van een metafysisch (en dus: analogie) van deel en geheel, steunende op de Aristotelisch-Thomistische traditie. Een machtige steun vond het solidarisme in deze leer van Aristoteles en vooral van St. Thomas. Daardoor geleid kwam men spoedig tot een dieper nadenken en definiëren van fundamentele begrippen als: gemeenschap — staat — gezag — verhouding van algemeen en particulier welzijn — persoon — individuele vrijheid, wat men in elk sociaal wijsgerig handboekje kan terugvinden, maar wat geheel en al ontbreekt in „De Weg naar Vrijheid”. Hierop werd de sociale ethiek opgebouwd, want wet en recht en plicht steunen op de natuur van de mens en de gemeenschap. Natuurlijk, alléén met deze fundamentele begrippen en principen komt men er niet in het praktische sociale en politieke leven, waarin het vaak neerkomt in een bepaalde situatie op een zien en nemen van het bereikbare in afwachting van het nu nog onbereikbare. Maar zonder deze absolute beginselen

komt men er nog veel minder. Dat leert ons „De Weg”. En steeds opnieuw zal het nodig zijn *verder te denken*, op basis van de verworvenheden in het verleden. Anders treedt er ongetwijfeld verstarring op in het sociaal-wijsgerige denken, ten nadele ook van de practische sociale politiek. In elk geval, het solidarisme is ondenkbaar zonder zijn sociale wijsbegeerte op thomistische grondslag. Maar óók zonder de Pauselijke Sociale Encyclieken! „*Rerum novarum*” en „*Quadragesimo anno*” zijn ongetwijfeld tijdsdocumenten, ontstaan uit bekommernis met het „maatschappelijk vraagstuk”. Maar Pius XI wijst nadrukkelijk op de diepere uiteindelijke oplossing van dit probleem, nl.: „*Herforming van de Zeden als eerste en noodzakelijkste redmiddel*”. Hiermede wordt ineens — en voor alle tijden — de diepste wezenheid getekend van het maatschappelijke vraagstuk, in welke vorm het zich ook tot op onze dagen ontwikkeld heeft: *het is in de grond een zedelijk vraagstuk*, tenslotte ontstaan door een verval van de eigenlijke steunpunten in het maatschappelijke leven: de sociale deugden van rechtvaardigheid en liefde en alléén door een herstel daarvan oplosbaar. Deze boventijdelijke, absolute normen, die juist op de diepste mogelijkheden, de grote, maar preciaire waardigheid van de mens als mens een appél doen, nl. op zijn vrijheid — zijn gewetensvrijheid —, kan men bij het ernstige zoeken naar een oplossing van welke practische levensproblemen ook, niet missen, niet uitschakelen.

Deze ethische normen worden in de sociale Encyclieken niet slechts gefundeerd op de gegevens ener openbaring, waarin de katholiek *gelooft*, maar óók en uitdrukkelijk op de beginselen van de thomistische wijsbegeerte. Het is uitermate opvallend (— als men hier denkt aan „De Weg”, die bewust nalaat te spreken over de „diepste en laatste zekerheden in het menselijk leven” —) hoever hiermede deze documenten van het Kerkelijk Leergezag afstaan van alles wat zweemt naar een mythe, naar een pseudomystiek. Hier ook geen eclecticisme, geen opportunisme zonder verantwoording der principen en dank zij de directe inschakeling van de zedewet als hoogste norm voor elk menselijk handelen óók op sociaal-economisch gebied, geen sprake van een situatie-ethiek.

Het sociaal zijn van de mens — op welk niveau van het menselijke leven ook — is *eigenlijk* en dus *wezenlijk* een *in vrijheid* met anderen samen-leven, samen-handelen, samen-zijn. Dit betekent de oude stelling: de mens is van nature sociaal. De term „sociaal” moge tegenover het individualisme der 19e eeuw op sociaal-economisch gebied in het bijzonder de verbondenheid der mensen op dit terrein zijn gaan benadrukken: *e i g e n l i j k* staat „sociaal” niet tegenover „vrij”, maar sluit wezenlijk vrijheid in, *e i g e n l i j k* staat „Persoon” niet tegenover „Gemeenschap”. De mens als persoon, als vrijheid juist is sociaal en de eigenlijke gemeenschap is immer en altijd een gemeenschap van vrije per-

sonen. Dit vergeet het socialisme, dat zo moeilijk los komt van zijn oorspronkelijke, historische reactie tegen het individualisme. *Feitelijk*, alléén maar *feitelijk* is de mens vaak egoïstisch, individualistisch ook in het sociaal-economische leven. *Feitelijk* kan een hele mensengroep in een bepaalde periode der geschiedenis min of meer individualistisch, bv. kapitalistisch zijn ingesteld. *Eigenlijk, van nature* is de mens anders. Juist als menselijke, vrije personen is hij *aangewezen* — van nature — op contact met anderen. Hij kan tegen zijn natuur ingaan, maar het is duidelijk, dat hij heeft te zijn, *feitelijk* wat hij *eigenlijk* is: in vrijheid en uit vrijheid zich met anderen verbindend om te samen bv. het algemeen welzijn te bereiken. Dat juist om wille van het te bereiken algemene welzijn er een overheidsgezag moet zijn, dat de vrije handelingen der mensen aanvullend coördineert, is hiermede niet in strijd. Het ware gezag veronderstelt immers het vrije initiatief en dient *in eerste instantie* slechts aanvullend, coördinerend op te treden.

Vanuit deze laatste, absolute stellingen ener gezonde sociale wijsbegeerte — die wij in dit verband slechts even kunnen aanstippen — worden in de sociale encyclieken meer concrete stellingen afgeleid rond „het maatschappelijk vraagstuk”. *Vrijheid* van concurrentie achten de Pausen geoorloofd, *zedelijk* geoorloofd: dit is geen opportunistische concessie aan het liberale denken, want tenslotte wordt deze vrije concurrentie door de Pausen geoorloofd geacht juist als een natuurlijk middel ter bereiking van het algemeen belang. Eigendomsrecht, recht op *private, particuliere* eigendom wordt door de Pausen met St. Thomas van Aquino niet verdedigd ter ere van de particuliere bezitters, maar wederom met het oog op het algemeen welzijn, met het oog nl. op het zogenaamde sociale aspect van de particuliere eigendom. Het befaamde *subsidiariteitsbeginsel* is evenmin slechts een historische, min of meer opportunistische reactie op een gevreesde almachtige staatsbemoeïing. Het hangt immers ten nauwste samen met het zelfdoen van de mens of de kleine groep, wezenlijke voorwaarde voor (of beter wezensbestanddeel ván) zijn samen-doen met anderen.

Dit zijn drie voorbeelden uit vele, waaruit moge blijken dat het verdedigen en benadrukken van particulier initiatief, van „*vrijheid*” in het sociaal-economische leven niets verbazingwekkends heeft in „*socialen*” Encyclieken: menselijk-sociaal handelen is *in eerste instantie* immers *onbestaanbaar* zonder vrijheid. Herstel van de zeden vraagt óók om bepaalde *instituties*, om een bepaalde vormgeving aan de maatschappij in een bepaalde tijd. De ordening door P.B.O. (laten wij gerust en bewust, in tegenstelling met „De Weg” als hij hierover spreekt, nu eens „kapitalen” gebruiken!) wordt voor onze tijd noodzakelijk ge-

acht in de sociale Encyclieken. En waarom juist dit type van organisatie? Wederom niet uitsluitend om wille van het directe nut voor onze tijd, maar óók omdat alléén deze structuur *in de aard der zaak* ligt, *uiteraard* juist is. Niet een Plansysteem, uitgaande van een dwingende overheidsinstantie is sociaal (en economisch) verantwoord, maar wel een vrijwillig samengaan van alle betrokkenen in een bepaalde bedrijfstak . . . Dit brengt risico's met zich, maar planning niet? En in elk geval is het nemen van dit risico *zedelijk* verantwoord, omdat de P.B.O. een organisatie is, die de sociale natuur van de mens handhaaft en respecteert. Nogmaals: vrijheid kan en moet soms dwingend in de juiste banen worden geleid, maar zij kan nooit eenvoudig — en nog minder in principe — worden ter zijde gesteld.

Er bestaat nog steeds een maatschappelijk vraagstuk, óók in onze tijd. Het is verheugend dat „De Weg” zoveel blijk geeft van bekommernis om dit nog immer actuele probleem, dat immers nog steeds niet is opgelost. *Het is nog steeds niet opgelost* — bedenken wij het wel — omdat, óók wij katholieken, de theorie te weinig in praktijk brachten. „La revolution sociale sera morale où elle ne sera pas.”

IS EEN SOCIALISERENDE EN NIVELLERENDE BELASTINGPOLITIEK AANVAARDBAAR

door Prof. Dr G. W. Groeneveld

Waarom er gedurende de laatste jaren steeds een zeer nauw verband wordt gelegd tussen socialisme en belastingpolitiek is een vraag, die niet moeilijk te beantwoorden valt. Socialisme en belasting hebben in wezen het typische overheids-element gemeen. Beiden zijn er niet zonder de overheid en dat niet alleen! Het socialisme denkt en handelt centralistisch in de sociaal-economische sfeer, legt in beginsel en bij voorkeur de leiding bij de overheid. Belasting is nu een institutie van de overheid, is er niet zonder overheid doch heeft tevens merkwaardige en belangrijke effecten in de privaateconomische realiteit. Belastingpolitiek is overheidspolitiek zonder meer en er is maar één antwoord mogelijk op de vraag: wie moet het belastingbeleid voeren? Is het dan zo verwonderlijk, dat het socialisme, nu de belasting, als gevolg van bepaalde omstandigheden, een steeds grotere rol is gaan spelen in de sociaal-economische realiteit, zo'n grote voorliefde voor dit conjunctuur- en sociaal-politieke instrument heeft? In de vorige eeuw reeds vormde Wagner c.s. de idee, de moderne economische praktijk heeft de daad.

Er is een typisch verschil met de prijs- en loonpolitiek. Te dien aanzien is nog steeds de discussie gaande rondom het vraagstuk wie dit beleid moet voeren. Is het loon- en prijsbeleid een typische aangelegenheid van de particulier-economische en semi-publiekrechtelijke sfeer of is het een aangelegenheid van de overheid, of van beiden? Op dit terrein verdedigt het socialisme het centralisme om principiële en praktische redenen¹⁾ en verzet het zich er tegen de privaateconomische orde haar natuurlijke vrijheid op dit stuk te hergeven, een vrijheid, die deze orde onder de drang der omstandigheden moest prijs geven. Op het gebied van de prijzen en de prijsvorming is Nederland

¹⁾ Ir H. Vos: De Verklaring der Centrale Werkgeversbonden, E.S.B. 12 Augustus 1953.

echter inmiddels al grotendeels er in geslaagd de vrijheid te herwinnen. Ook op loonpolitiek terrein is het einde van de beheersing van overheidsweg nu in 't zicht. De terugtocht van de overheid uit deze voor het sociaal-economische leven zo belangrijke sectoren wordt nu niet bepaald van socialistische zijde toegejuicht. Na het herstel van de sociaal-economische werkelijkheid eist de Nederlandse volksgemeenschap echter een stuk verloren vrijheid terug. Het lijkt er op, dat het socialisme tegen de natuurlijke gang van zaken wil inroeien door al datgene, wat weliswaar bij een noodtoestand acceptabel was aan overheidsbemoeiing, te willen continueren. M.a.w. van de economische nood een politieke deugd te willen maken!

Het is ook niet juist dit vraagstuk in zwart-wit kleuren te willen zien. Meer vrijheid op prijs- en loonpolitiek terrein houdt beslist niet in het terugzetten van de klok, een teruggrijpen naar het economisch liberalisme. Dit behoeft hier thans geen nader betoog. Maar het gaat niet aan, de huidige situatie nog maar steeds als een noodtoestand te willen schetsen, teneinde de vrije particulier-economische sfeer de voet dwars te kunnen zetten. Intussen is reeds gebleken, dat de „natuurlijke orde”¹⁾ op economisch terrein sterker is dan de socialistische leer, want deze „natuurlijke orde” heeft in Nederland intussen wederom een groot stuk vrijheid herkregeen, hetgeen beslist niet in zijn economisch nadeel werkt.

Op belastingpolitiek terrein is het vraagstuk in zoverre eenvoudiger, omdat het antwoord op de vraag: Wie moet dit beleid voeren, geen probleem is. Wel, de mate waarin! Dit vraagstuk van: „de mate waarin” speelt nu sinds de laatste decennia, maar vooral sinds de tweede wereldoorlog een zéér grote rol. Het fiscale overheidsbeleid is n.l. steeds verder binnengedrongen in de sociaal-economische realiteit. Deze nieuwe financiële overheidsmacht is iets nieuws in het conjunctuurpolitieke beleid. De belasting vond in het bijzonder bij hen, die een grote macht bij de overheid willen concentreren, grote bijval. Aan de belasting werden toen doelstellingen gegeven die ver uitgaan boven het strikt fiscale, doelstellingen n.l. van sociaal-economische en maatschappelijke betekenis, als herverdeling van inkomen en vermogen. Met belastingmaatregelen kan men immers de sociaal-economische orde in wezen aantasten en veranderen. Via belastingmaatregelen gaat dit bovendien nog sneller en doeltreffender dan via de ingewikkelde prijs- en loonbeheersing. Is het dan zo verwonderlijk, dat men van socialistische zijde zo'n grote belangstelling heeft voor het moderne belastingbeleid en hierin

1) Prof. Dr G. W. Groeneveld: Enige beschouwingen over de samenhang tussen economische orde, economische wettelijkheid en economische politiek. Bundel opstellen: Economische Wetenschap en Economische Politiek, Leiden. 1952.

een zeker tegenwicht vindt om het verloren terrein in de prijs- en loonsector te compenseren? Het fiscale bolwerk zal tot net uiterste verdedigd worden. Men zal goed doen zich daar terdege rekenschap van te geven. Zal dan ook op dit terrein de „natuurlijke orde” niet sterker zijn dan de leer? Ongetwijfeld, maar dat zal zijn tijd moeten hebben. In Nederland en voorts ook in verschillende andere landen is het reeds duidelijk, hoe de uitdaging van de fiscale overheid door de economisch-werkende gemeenschap wordt beantwoord. Men mag in casu niet vergeten, dat het moderne belastingbeleid practisch geen historie kent. Het is nieuw, met alle nadelen van dien! Met een socialiserend en nivellerend loonbeleid heeft men in het verleden reeds ervaring opgedaan en men is, ook van socialistische zijde, op dit stuk veel voorzichtiger geworden. Op het terrein van de belastingen moet men „zijn lessen nog leren”. Bovendien bracht het nieuwe conjunctuur-politieke instrument dat de belasting is een zekere verwarring. Theoretici en practici, zowel uit het „linkse als rechtse” kamp, werden door de conjunctuurpolitieke macht en invloed die via belastingheffing kan worden uitgeoefend a.h.w. gebiologeerd. Van het oorspronkelijk enthousiasme is echter bij sommigen momenteel niet zo veel meer over nu de oorspronkelijke stemming heeft plaats gemaakt voor een die van meer bezinning getuigt.

De na-oorlogse omstandigheden hebben de theoretische concipiëring alsmede het in de praktijk brengen van de nieuwe fiscale en niet-fiscale belastingdenkbeelden in sterke mate bevorderd. Wat echter in abnormale tijden verantwoord en doelmatig is, is dat niet in normale tijden. De recente historie heeft het socialisme op dit terrein politiek „in de kaart gespeeld”. De reactie zit intussen niet stil! Dat het socialisme herverdeling van vermogen en bezit en vermogensvorming bij de overheid voorstaat blijkt wel uit „De Weg naar Vrijheid”. De socialisatie-gedachte is de dessem van het betoog; socialisatie van inkomen, vermogen, productie, etc. Niet de ordening beheerst het gedachtebeeld doch de socialisatie. De orderingsgedachte zou een beter en doeltreffender uitgangspunt voor discussie zijn geweest, want dat er een zeker toezicht van de overheid op verschillende terreinen van het sociaal-economische leven moet zijn staat buiten kijf. Het gaat er dan maar om in welke mate er geordend zou moeten worden. Socialisatie en collectivisatie en gedetailleerde contrôle op besparingen en investeringen, zoals die in „De Weg naar Vrijheid” worden voorgestaan, zijn echter wezensvreemde elementen van een vrije-maatschappijopvatting, die daarom nog geen liberale behoefte te zijn.

Herverdeling van inkomen en vermogen, het bevorderen van vermogensvorming door de overheid kan bij uitstek geschieden via de belastingpolitiek. Het gedifferentieerde in de economie genivelleerd en daarmee in overeenstemming gebracht

met de socialistische normen. Dit financieel-fiscale proces kan echter gepaard gaan met een aantasting van de differentiatie die van nature eigen is aan iedere gemeenschap. Bovendien is het uitgangspunt niet juist. Dit moet zijn de handhaving van een redelijke differentiatie en niet nivellatie door middel van socialisatie van inkomsten en eigendom. Dienaangaande zal men zijn standpunt moeten bepalen.

Toen de overheidsfinanciën volledig werden ingepast in het kader van de nationale welvaartspolitiek werd het budget systematisch als instrument van welvaartspolitiek door de overheid gehanteerd. De overheidsuitgaven zijn in deze conceptie niet langer uitsluitend het middel voor de overheidsdiensten om te kunnen functioneren, doch zij worden mede gedaan om belangrijke structuurveranderingen op het gebied van productie, consumptie en verdeling op te roepen en conjunctuurpolitieke doelstellingen te verwezenlijken. De belastingpolitiek wordt dan wezenlijk economische politiek en/of sociale politiek. Het fiscale doel, dekking der overheidsuitgaven, wordt eenvoudig ter zijde geschoven aangezien de besteding der belastinggelden buiten beschouwing blijft. Dit is geen kwestie van een nuanceverschil, doch een beginselkwestie met zeer belangrijke, doch dezerzijds onaanvaardbare, consequenties.

Het is duidelijk, dat de sociale belastingpolitiek hier op een sociaal-ethisch beginselvraagstuk stuit. Een vraag van primordiale betekenis, die in dit verband moet worden beantwoord, is deze, of het de taak van de overheid is een dergelijke socialisatie of herdistributie van inkomens en vermogens d.m.v. belastingheffing te verwezenlijken. Hoe ver mag de overheid dan gaan met deze strikt sociale belastingpolitiek? Dezerzijds wordt het standpunt ingenomen, dat de overheid met hulp van belastingen alleen dat sociale doel mag verwezenlijken, dat strikt genomen alleen door haar kan en behoort te worden verwezenlijkt, als uitvloeisel dus van de zuivere overheidstaak. Alle sociale doelstellingen die beter en doelmatiger door personen en/of organisaties, gelegen tussen het individu en de staat, kunnen worden verwezenlijkt behoren niet tot het terrein van de staat. Deze conceptie is gebaseerd op het z.g. subsidiariteitsbeginsel, dat zegt, dat het onrechtvaardig en tevens een ernstig nadeel, ja een verstoring der goede orde is, datgene, wat door kleine lichamen van ondergeschikte rang verricht en verschaft wordt, over te dragen op grotere van hogere orde. Indien de staat dit beginsel aanvaardt, zal hij krachtdadig en met meer succes al die zaken kunnen behartigen, waarvoor alléén het staatsgezag competent is, wjl niemand anders ze behartigen kan. Hoe volmaakter dit principe wordt gehandhaafd, des te hoger zal het aanzien der maatschappij zijn, des te groter haar productievermogen zijn en des te gelukkiger en welvarender ook de toestand van de staat.

Krachtens dit beginsel wordt aan de bovenbedoelde sociale belastingpolitiek een grens gesteld. Indien men dit beginsel op het terrein van de belasting niet aanvaardt, dan haalt men, via de financiële overheidssfeer, de staat in beginsel onbeperkt binnen in de sociaal-economische orde. Dan is er geen grens aan sociale belastingpolitiek van overheidswege en worst in principe de weg geopend voor nivellering, spreiding van inkomens en socialisatie van bezit rechtstreeks door de overheid. Het is niet de typische taak van de staat langs deze weg een rechtvaardige verdeling van het inkomen te realiseren. Deze taak rust primair op de organische geledingen in rang en orde beneden de staat, n.l. de ondernemingen, organisaties van werkgevers en werknemers per onderneming of bedrijfstak, publiek-rechtelijke bedrijfsorganisaties, etc. Met een sociale belastingpolitiek, welke dergelijke doeleinden nastreeft, accapareert de overheid een terrein, dat niet het hare is. Een dergelijke politiek is méér geïnspireerd door het klassenstrijd-ideaal dan door het gerechtigheids-ideaal. De fout is dat de staat hier als zijn sociale taak ziet een regulering van inkomen en bezit via belastingheffing, terwijl er slechts onder bepaalde omstandigheden van een correctie sprake zou kunnen zijn. In een maatschappij die de particuliere eigendom principieel als een der grondvesten van het maatschappelijke stelsel handhaaft, moet een rechtvaardige inkomens- en bezitsverdeling vanuit de economische realiteit integraal worden geconstrueerd. Een dergelijke sociale doelstelling kan bovendien doelmatiger worden nagestreefd in de economische en sociale levenskernen der samenleving dan via het vrij grof werkende belastingapparaat dat de overheid hanteert.

Binnen de bedoelde organisaties van werkgevers en werknemers kunnen bovendien de sociale eisen praktisch onmiddellijk worden getoetst aan de economische mogelijkheden en zullen de grenzen tussen de sociale idee en de economische realiteit zich eerder en duidelijker markeren. Vandaar dan ook, dat er een groot gevaar in schuilt wanneer de gereleveerde organisaties in het economische leven in gebreke zouden blijven en zouden nalaten te komen tot een economisch en sociaal verantwoorde herverdeling van inkomens en bezit tot een rechtvaardige bezitsspreiding en rechtvaardige inkomens. In dat geval loopt het economische leven, de productie, de handel en de consument het risico, dat de overheid dit proces ter hand neemt en de levende sociaal-economische gemeenschap, via de overheidshuishouding, in haar fiscale greep verstart. Een grote verantwoordelijkheid rust derhalve op de werkgevers en de werknemers om tot een sociale en rechtvaardige verdeling te komen. Dergelijke regelingen zijn niet kunstmatig, doch steunen op de in de individuele en sociale natuur gegeven en dus blijvende ordeningsfactoren; zij dienen ter concrete organisatie van de maatschappij. Een belastingpolitieke regeling van boven af is

in een maatschappij berustend op economische zelfverantwoordelijkheid en onderlinge medeverantwoordelijkheid niet aanvaardbaar, aangezien zij het privaat vermogen en het particuliere inkomen niet alleen uitput door buitensporige belastingen, doch het in wezen socialiseert. Het is wel in sociaal en ethisch opzicht geoorloofd indien de staat lasten legt op de burgers, in de eigendomsverhoudingen ingrijpt om op die wijze corrigerend te werken met betrekking tot de inkomens- en vermogensverhoudingen, maar overeenkomstig de eisen van het algemeen welzijn. Een streven om allerlei lasten door de staat te doen dragen, die even goed en zelfs beter door het particulier initiatief kunnen worden verzorgd, is in zich in strijd met die juiste doelstellingen en de lasten, daarvoor op de schouders van de burgers gelegd, kunnen derhalve onrechtmatig worden en strijdig zijn met de ethische normen. Ook nivellering van inkomen en bezit mag nooit het doel van de belastingpolitiek worden, omdat er in een normale maatschappij geen gelijkheid van levenspositie kan of moet bestaan. Rijkdom is niet iets onmaatschappelijks, wel het gebruik daarvan kan zulks zijn en natuurlijk ook bepaalde wijzen van verwerving van rijkdom. Het sociale evenwicht te realiseren door de rijkdom af te breken is maatschappelijk en ethisch verkeerd ¹⁾).

Zoals reeds werd opgemerkt, heeft de nivellering van inkomen en bezit ook een economische norm. Een te fors ingrijpen kan niet ongestraft geschieden en zal ontwrichtend op de totale productiviteit werken. De economische norm is echter veiliger bij een herdistributie van onderop dan bij een van bovenaf. Trouwens een socialisatie van inkomens en vermogens door belastingheffing, alleen op grond van het argument dat er een klaarblijkelijk voordeel voor de gemeenschap aan verbonden is, is niet aanvaardbaar. Het economisch voordeel mag niet gelijkgesteld worden met een sociaal maatschappelijk verlies. De winst aan economisch nut weegt niet zo zonder meer op tegen het verlies aan sociaal nut. Alleen indien met een desbetreffend effect van een dergelijke belastingheffing een zeer groot belang van de gemeenschap zou zijn gemoeid, kan het oirbaar zijn een offer te brengen ten aanzien van persoonlijke vrijheid en initiatief, omdat juist hierin een groot element van het sociaal-economisch welzijn is besloten. Eerst zal derhalve nagegaan moeten worden of er een andere oplossing mogelijk is waarbij het particuliere belang en streven en bezit zoveel mogelijk worden ontzien, doch waar individuen en organisaties van individuen elkaar wel vinden in een sociaal en economisch streven. Men behoeft geen profetische gaven te hebben om te kunnen beweren, dat, wanneer men vanuit de economische realiteit zelf, dus van on-

¹⁾ Prof. Mag. Dr F. A. Weve O.P.: De ethische aspecten van de belastingen. Economie, Oct./Nov. 1950.

derop, niet tot een sociale inkomens- en bezitsverdeling komt, de overheid dit verdelingsproces ter hand zal nemen door middel van belastingheffing.

Onwillekeurig dringt zich hier de vergelijking op van de belasting met een ander machtig instrument van welvaarts-politiek, nl. de prijs, volkshuishoudelijk gezien, het prijzenstelsel. De prijzen immers, die productie, inkomensverdeling en consumptie reguleren in de economische orde, zijn machtige regulators van het economische leven. Ook de prijzen kunnen en moeten in dienst worden gesteld van de sociale gerechtigheid.

Prijzen, als zodanig, zijn economische categorieën, inhaerent aan het economische ruilverkeer en de economische orde. Prijzen zijn geen blote nomina, doch realia! De prijzen, die in „vrije” concurrentie tot stand komen, drukken de werkelijke verhoudingen van het economisch leven uit, de verhoudingen van vraag en aanbod, naar het oordeel van hen, die aan dit markt-waarderingsproces hebben deelgenomen. De prijzen drukken de economische mogelijkheden van elk moment uit en zijn tevens de basis, waarop het economisch handelen in de toekomst zich stelt. In deze visie is de prijs: oriëntatiepunt, compas, leidraad in het economisch leven. Aan de uitspraak, dat de in vrije concurrentie gevormde prijzen alléén de juiste uitspraak kunnen zijn omtrent de economische mogelijkheden, ligt een veronderstelling ten grondslag, die niet zonder meer aanvaardbaar is, nl., dat de vrije concurrentie het voor de gemeenschap grootste welvaartsresultaat garandeert. Een niet-individualistische opvatting verwerpt niet een zekere mate van concurrentie, maar stelt, dat voor de bereiking van de grootste welvaart economisch-organisatorische middelen nodig zijn. Plan en leiding zijn nodig in een economische ordening en de leiding hanteert een instrument ter registrering en uitlokking van economische mogelijkheden. De richting op het welvaartsdoel hebben de prijzen niet uit zichzelf, maar krijgen zij door de actieve bepalers van het economische welvaartsproces, o.a. de ondernemers en organisaties waarbij een zekere medeleiding van de staat, al naar gelang van de omstandigheden, niet kan worden ontbeerd. Ook de richting op het sociaal-ethische doel van de samenleving heeft het prijzenstelsel niet uit zich zelf, doch als instrumenten kunnen de prijzen worden gehanteerd en gericht op dit doel, waardoor de prijzen ethisch-juist, rechtvaardig worden.

Belastingen echter geen prijzen, geen economische categorieën, geen product van de economische orde en er aan inhaerent. Terwijl het prijzenstelsel, als instrument van welvaarts-politiek, door de economische realiteit zelf geformeerd wordt, er a.h.w. een essentiële afspiegeling van is, is de belasting een institutie van bovenaf, van de overheid. Deze „zijnsbasis” scheidt een sterke tegenstelling tussen prijs en belasting. Als instrumenten van welvaarts-politiek hangen zij niettemin sterk samen.

De belastingen zijn strikt genomen gebouwd op de prijzen, op het prijzenstelsel. Belastingen worden o.m. geheven van inkomens en inkomens zijn prijzen voor geleverde economische prestaties. Belastingen worden via het prijzenstelsel geheven. Men zegt wel, dat alle belastingen uit rents en surplussen worden betaald. Er is dus een zeer nauwe relatie tussen belastingen en het prijzenstelsel en de relatie zelf wijst er reeds op dat men hier niet met twee gelijke grootheden te doen heeft. Het prijzenstelsel is primair, want dit brengt de rents en surplussen tot uitdrukking, de belasting is secundair, hetgeen natuurlijk niet wil zeggen dat bepaalde belastingen in het prijzenstelsel niet een belangrijke rol kunnen spelen, ook prijsverstoring kunnen werken. Het belastingstelsel als zodanig kent ook niet die orde, die een economisch en rechtvaardig prijzenstelsel in wezen bezit. Het is wel gebaseerd op een economische prijsorde, doch hieraan zelf niet inhaerent.

Neemt men in aanmerking de invloed, welke direct en indirect van de belasting uitgaat op prijzen en lonen, dan behoeft het niet te verbazen, dat men lang gearzeld heeft dit terrein met de belastingheffing te betreden. In de maatschappij-opvatting, die hier wordt voorgestaan worden prijzen als instrumenten in principe primair gehanteerd door ondernemers, organisaties etc. en aanvullend door de staat. Belastingen kunnen echter alléén door de staat worden gehanteerd. Legt men derhalve bij het streven naar sociale doeleinden de nadruk op de belastingheffing, dan wordt daarmee het zwaartepunt van de particuliere sfeer naar de financiële overheidssfeer verschoven.

Zolang er een vacuum is tussen de individuen en de staat, een georganiseerde maatschappij daartussen ontbreekt, komt het practisch hierop neer, dat de staat sociale en economische voorzieningen ter hand neemt, indien de individuen en het prijs- en marktmechanisme daarin te kort schieten. De staat heeft dit ook gedaan en is regelend opgetreden, trok bedrijven tot zich, bevredigde behoeften zonder dat een lonende prijs werd betaald, reguleerde productie, lonen en prijzen, herdistribueerde inkomens, voerde geld- en conjunctuurpolitiek, etc. Onmiskenbaar bestond echter reeds lang bij het gehele bedrijfsleven een drang naar eenheid en organisatie. De getroffen regelingen betroffen dikwerf zeer belangrijke terreinen van het economische leven, doch de doelstellingen waren doorgaans beperkt en ongeordend, tenminste in volkshuishoudelijk verband bezien. Het inzicht brak baan, dat bij de gewijzigde structuur van productie en markten een regeling t.a.v. prijzen en productie niet kan worden gemist. De moderne publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie aanvaardt deze ontwikkeling op sociaal en economisch terrein. Zij wenst niet terug te keren tot het economische individualisme, dat zichzelf overwonnen heeft, noch ook wenst het een staatssocialisme.

Uiteindelijk stoelend op een privaatrechtelijke grondslag, wil men langs deze weg komen tot een moderne bedrijfsorganisatie, die mede een zeer belangrijke taak heeft t.a.v. prijzen en lonen, een taak t.a.v. de inkomens- en bezitsverdeling, welke een doelmatige functionering van het sociaal-economische leven niet in de weg staat. Dit is een zéér zware verantwoordelijkheid, want slaagt men hierin niet, dan mag men in het huidige tijdsgewricht wél aannemen, dat men in dat geval de deur wagenwijd opengooit voor het staats-socialisme. Van onderop zal gestreefd moeten worden naar een sociaal-ethische inkomens- en bezitsverdeling. Dan kan ook een sociaal-rechtvaardige belastingheffing op deze sociale prijsorde worden geconstrueerd. Het is niet juist het prijzenstelsel zo intact mogelijk te houden en te laten functioneren en daar bovenop een sociale belastingheffing te hanteren om langs overheveling van inkomens en bezit een z.g. rechtvaardige verdeling achteraf te realiseren. Wanneer de onderbouw, de sociaal-economische werkelijkheid in economisch en sociaal opzicht juist is, rechtvaardig is, kan men de belastingheffing en belastingpolitiek terugdringen naar die terreinen waar zij een beperkte en doelmatige functie in het maatschappelijk geheel kunnen vervullen. Wanneer de onderbouw niet het kenmerk draagt van sociale rechtvaardigheid, dan zal een hierop opgetrokken belastingstelsel de discrepanties eerder vergroten dan verkleinen. De overdreven bewondering en taakstelling voor de belastingheffing kan derhalve niet worden gedeeld. De taak van de herverdeling van inkomens en bezit ligt niet bij de staat, maar bij organen lager in rang en orde, de moderne bedrijfsorganisatie, waarin werkgevers, werknemers en overheid gezamenlijk beslissen.

Dezerzijds wordt derhalve om principiële en doelmatigheidsredenen niet aanvaard dat aan de belastingheffing bij uitstek de sociale taak toekomt van spreiding van inkomen en bezit. Een rechtvaardige verdeling van de belastingdruk sluit in, dat de lasten naar gelijke proportie dienen te worden opgelegd, hetgeen dus iets anders is dan een numerieke gelijkheid. Er moet een verhoudingsgewijze gelijkheid van last zijn. In dit verband is het z.g. draagkrachtbeginsel aanvaard, hetwelk als eis der verdelende rechtvaardigheid ((*justitia distributia*)) stelt, dat ieder zoveel mogelijk overeenkomstig zijn draagkracht fiscaal belast moet worden. Op grond hiervan wordt de progressie in de belastingdruk verdedigd. Bij het inhoud-geven van dit draagkrachtbeginsel dient men er echter wel rekening mede te houden, dat de maatschappij een grote ongelijkheid van levenscondities kent voor de verschillende lagen van de bevolking. Het begrip algemeen welzijn betekent in dit verband niet een eenvormige welvaart voor allen, maar een ruime of meer harmonische levensgenoezaamheid op verschillend niveau voor de verschillende groepen en geledingen, die elkander in evenwicht houden. Die

ongelijkheid is een onveranderlijke realiteit in de loop der eeuwen.

De grens van de belastingdruk voor een bepaalde groep ligt daar waar het haar toekomstend leven gewaarborgd blijft. Wordt de grens bereikt of overschreden dan betekent dat een omlaagdrukken van de levensstandaard. Dit dient pro rato voor de gehele bevolking te gelden, voor hoog en voor laag, in zoverre de laagste inkomensgroepen al niet aan een nieuw minimum van menswaardig leven zouden toe zijn. De hiërarchie moet worden gehandhaafd; elke regulatie mag niet tot een nivellatie leiden, niet tot het opheffen van verschillen maar moet tot een nieuw evenwicht leiden. Het draagkrachtbeginsel is dus niet alleen een eis van gelijkheid van offers, maar betekent, dat iemand draagkrachtig is voor zoverre de hem passende levenshouding gedooft. Bij de toepassing van het draagkrachtbeginsel dient men derhalve meer dan voorheen te zien naar wat de contribuabelen wordt gelaten dan naar wat zij moeten opbrengen. Het belastingstelsel is rechtvaardig indien de verschillende groepen, naar redelijke maatstaven, kunnen blijven leven en indien de ondernemers hun functie van sparen en investeren enz. naar behoren kunnen blijven vervullen. De fiscus mag de draagkracht niet benutten, totdat er geen draagkracht meer over is. Het draagkrachtbeginsel mag dus het levensniveau van het individu of de groep niet ondermijnen. De progressie van belastingdruk is, mits zij dit principiële fundament aanvaardt, acceptabel. De fiscus moet aan de onderscheiden groepen ruimte laten om in haar eigen soort een levenswijze voort te bestaan en zij mag hier niet op grond van bepaalde ideologieën bewust een gewilde verandering in aanbrengen. Hiermede wordt uiteraard niet ontkend dat praktisch elke redelijke progressiviteit van de belastingdruk, b.v. op inkomens, gepaard gaat met enige spreiding en herdistributie.

Wanneer men heden ten dage wijst op de onevenredig zware belastingdruk op bepaalde inkomensgroepen, dan is deze bewering juist, maar strikt genomen zit dat niet alleen in de progressie, doch primair in het achterblijven van de stijging van het nominale inkomen van hen, die in deze groepen thuis horen, vergeleken met de nominale inkomensstijging bij andere groepen van inkomens. Dit wil niet zeggen, dat verhoudingen tussen de diverse inkomensgroepen thans precies gelijk moeten worden gemaakt aan die van voor de oorlog. Wel moeten onrechtvaardige discrepanties en divergenties rechtgetrokken worden. Het sociale welzijn vraagt echter méér, n.l. een rechtvaardige inkomensverdeling en om aan deze sociale eis, welke toch de grondslag van elke christelijke samenleving vormt, tegemoet te komen, moet nagegaan worden of het niveau van alle inkomensgroepen in de samenleving aan deze eis beantwoordt.

Indien er nu in de samenleving zo'n sterk verband is tussen

de belastingen en prijzen of m.a.w. tussen belastingheffing en reële koopkrachtverhouding, zoals hiervoor werd betoogd, kan een belastingpolitiek volkomen doorkruist worden door scheefgetrokken reële koopkrachtverhoudingen bij de verschillende inkomensgroepen. Wanneer nu de existentie van individuen gevaar loopt kan men daarvoor echter zo zonder meer de belastingheffing, ook de progressieve, niet geheel aansprakelijk stellen. Voor zover de directe belastingen tot een prijsverhoging leiden is er wel zeker een belangrijke belastingaansprakelijkheid. Het is echter niet de taak van de overheid, via de belastingen de scheefgetrokken reële koopkrachtverhoudingen der betrokken groepen te gaan reguleren. Wel is het de taak van de overheid, doch in beginsel meer de taak van het georganiseerde economische leven, een reëel en rechtvaardig koopkrachtevenwicht tussen de geleidingen der samenleving te herstellen.

Heden ten dage is er op het terrein van de maatschappelijke verdeling een onmiskenbare tendentie van een steeds verdergaande staatsinmenging en staatsregulering. Naar een autoriteit echter die met de concretisering en toepassing van het verdeelingsbeginsel t.w.: redelijke voorziening in redelijke behoeften, moet worden belast, behoeft men niet te zoeken. Ook al keurt men het economische liberalisme af, men zal een binnen de grenzen van redelijkheid en zedelijkheid blijvende vrijheid van keuze zoveel mogelijk moeten handhaven, want die vrijheid bepaalt mede de welvaart. De redelijke verdeling, de opheffing van te grote inkomens- en vermogensverschillen moet niet via een toebedeling van belastinggelden geschieden, waarbij naast voornoemde bezwaren nog dat van een verstarring en overdrijving der behoeftenschema's optreedt. Het is doelmatiger een sociaal evenwicht tussen de inkomens te bewerkstelligen direct door een meer gelijkmatige verdeling der inkomstenbronnen, door te streven naar een begrensd en beperkt bezit voor allen, dat naast hun arbeidskracht, bron van inkomen is. Hierbij zal naar een gezonde en noodzakelijke differentiatie moeten worden gestreefd en zullen de reëel economische mogelijkheden niet mogen worden verdoezeld. Dit proces zal door de leden der economische en sociale gemeenschappen ter hand moeten worden genomen. Bij een herdistributie via belastingheffing is dit alles niet voldoende gewaarborgd en staart men te veel naar nivellatie en economische en sociale gelijkheid, als zou ongelijkheid uit den boze zijn.

Ernstig heeft Z. H. de Paus nog op 3 Juni 1950 tijdens het Internationale Congres voor Sociale Studiën gewaarschuwd tegen het moderne nivelleringsproces en het moderne collectivisme. Enerzijds wees Hij er op, dat sociale beginselen boven de economie uitgaan, doch anderzijds onderstreepte Hij, dat het sociale beginsel allèen binnen het kader van een gezonde economie gerealiseerd kan worden; dat het gefundeerd moet zijn op een ge-

zonde productiviteit, welke onverbreekbaar verbonden is o.m. met de zelfverantwoordelijkheid en zelfwerkzaamheid alsmede met medeverantwoordelijkheid en sociaal besef. Het herstel van de sociale en economische orde moet niet gedragen worden door een beginsel, dat leidt tot een steeds verder binnendringen van de overheid, via de financiële sfeer, in de levende realiteit noch ook door het beginsel van de liberale economie. Niet een extreme sociale belastingpolitiek doch meer zelfintegratie van onder op, met eerbied voor de zeden en voor het gezin, met eerbied voor sociale waarden en een redelijk staatsgezag alsmede voor gezonde traditie, welke een doelmatige continuïteit zal waarborgen, is thans noodzakelijk bij het streven naar en het verwerkelijken van de volkswelvaart.

In „De Weg naar Vrijheid” mist men het natuurlijke en gedifferentieerde karakter, dat aan elke levende gemeenschap eigen is, als uitgangspunt. Men denkt te veel in vermogensgelijkheid en inkomensgelijkheid, terwijl toch zowel vermogensverschillen als inkomensverschillen een nuttige economische en sociaal-culturele functie hebben. Inkomensverschillen prikkelen tot prestatie en zijn een basis voor vermogensvorming, dus voor sparen en investeren. Men mag dit uiteraard niet verabsoluteren, maar het verwaarlozen is levensgevaarlijk voor de economische en sociale gemeenschap. Technisch-organisatorisch (o.m. met behulp van een schematiserende werkclassificatie) kan men veel bereiken in zake loonverhoudingen doch daarmee incorporeert men niet de economische waarde van de lonen, die van bedrijf tot bedrijf en van bedrijfstak tot bedrijfstak kan verschillen. Trouwens, wil men op de duur in casu te veel nivelleren, dan zal men toch weer de overheid een taak geven, omdat de economische realiteit zich niet in schema's en plancijfers laat vangen.

Vermogens- en inkomensverschillen zijn van nature eigen aan de gemeenschap, ze zijn niet uit den boze, alleen excessen kunnen verstoring werken, maar excessen zijn doorgaans de vrucht van absolute vrijheid inzake vermogens- en inkomensvorming. Vandaar dan ook, dat een zeker toezicht op lonen en prijzen noodzakelijk is, mede ook i.v.m. de kwetsbare internationale positie van Nederland. Een rechtvaardige en economisch verantwoorde inkomens- en loondifferentiatie zal de financiële overheid automatisch van een belangrijke overhevelingstaak ontlasten. Indien de overheid steeds maar meer taken tot zich moet trekken, zou zij het niet kunnen stellen zonder vermogensvorming. Doch dit is niet bij uitstek de functie van de overheid! Naarmate de nen en regelen, voor zover nodig, door de organisaties gelegen overheid meer aan lagere organen overlaat, en meer laat orde-tussen de overheid en het individu, des te meer kan die overheid zich concentreren op haar specifieke overheidstaak en des te minder geld zal zij nodig hebben. Het gaat niet aan, dat de

overheid vermogen vormt en daarmee b.v. een bestaande schuld aflost, ten koste van handel en bedrijf, via een zware belastingdruk, die de economische existentie van handel en bedrijf dreigt te ondermijnen. In dat geval kweekt de overheid nieuwe taken, voor de financiering waarvan de nationale economie wordt uitgehoud. Het einde van dit proces is: inflatie, die het economische en sociale welzijn ondermijnt. Hier raakt het belastingbeleid de industrialisatie- en werkgelegenheidspolitiek.

Socialisatie en nivellering zijn als zodanig op principiële en praktische gronden onaanvaardbaar, of zij nu langs directe weg of langs indirecte weg nl. via de fiscale overheid, worden gerealiseerd. Aan de levende gemeenschap is van nature een zekere vrijheid en gedifferentieerdheid eigen, niet echter de gebondenheid der centralisatie en nivellering. Vrijheid op economisch en financieel terrein betekent in deze geen ongebondenheid en losbandigheid van alles te kunnen doen maar: iets te kunnen doen en laten. Dan zal het sociale bewustzijn groeien! Dit kan niet geschieden via wetten en financiële verplichtingen, die van boven af worden opgelegd. Hoe meer rechtvaardige financiële en economische verhoudingen en differentiatie „van onderop” groeien en erkenning vinden, des te meer zal de sociale idee worden beleefd en des te beter en doelmatiger zal de financiële overheid haar typische taak in het belang van de volksgemeenschap weten te vervullen.

ENIGE ASPECTEN VAN DE ECONOMISCHE ORDE IN SOCIALISTISCH PERSPECTIEF

door Dr P. A. J. M. Steenkamp

Het is bekend, dat het moderne socialisme in een a-marxistische richting is geëvolueerd, zo zelfs, dat in de twintiger jaren een leidende socialistische theoreticus als de zojuist overleden Belg Hendrik de Man een vaarwel aan het Marxisme kon schrijven¹⁾. Wat nu in ons Nederlandse socialisme — zoals het vorm gevonden heeft in „De Weg naar Vrijheid” — opvalt is, dat het een teruggrijpen te zien geeft naar de vóór-Marxistische schrijvers in deze zin, dat het evenals deze schrijvers een plan ontwerpt voor de maatschappij der toekomst, waaraan Marx nooit toegekomen is. Vóór-Marxistische socialisten als Charles Fourier en Louis Blanc hadden plannen, die utopisch mogen zijn geweest, maar toch een werkplan en blauwdruk gaven. Marx zelf daarentegen geloofde aan een innerlijke wetmatigheid; volgens een natuurnoodzakelijkheid zou het socialisme vanzelf uit het kapitalisme ontstaan. Ons moderne socialisme, gezien in de lijn van de historische ontwikkeling, geeft in tegenstelling tot Marx dus wel een weg aan en geeft daarmee blijk van een hernieuwd vaarwel aan de Marxistische wetmatigheidstheorie. Met een vaarwel zeggen gaat veelal echter een laatste groet samen.

Als wij in het onderstaande enkele saillante punten uit de aan de economische orde gewijde paragrafen van „De Weg naar Vrijheid” naar voren halen en daar enig kritisch commentaar — in hoofdzaak beperkt tot een beschouwing vanuit het oogpunt der economische doelmatigheid — aan toevoegen, zullen we behalve dit vaarwel ook nog deze laatste groet onderkennen.

Socialisatie

Aan het vraagstuk van de socialisatie worden in „De Weg naar Vrijheid” relatief weinig bladzijden (blz. 29-37) gewijd en dit feit is reeds opmerkelijk voor dit Planboek. De in de tweede

¹⁾ H. de Man: „Au delà du Marxisme”.

helft der vorige eeuw door Lassalle, Rodbertus en Wagner verdedigde socialisatie over de gehele linie heeft ook hier plaats gemaakt voor nieuwe ideeën omtrent contrôle door de gemeenschap van het maatschappelijke leven.

Het Planboek tekent de ontwikkeling ten aanzien van dit kernvraagstuk ener socialistische maatschappij-orde in vier stadia. Omstreeks de eeuwwisseling werd socialisatie bepleit vanwege een betere verdeling van het maatschappelijk inkomen; na de eerste wereldoorlog voor een meer efficiënte productie; in de dertiger jaren om de sleutelposities in het economische leven te veroveren en in de laatste tijd omwille van de werkgelegenheid ¹⁾.

Bovengenoemde vier argumenten bezitten volgens het socialistische plan niet alleen historische, maar ook actuele betekenis. Socialisatie wordt echter niet als het enige middel beschouwd om de eerder genoemde doeleinden te bereiken. Integendeel, wij vinden, behalve socialisatie, ordening als een middel hiertoe aangegeven. Beide zullen elkaar moeten aanvullen. Het Planboek geeft enerzijds een opsomming van de bedrijfstakken en ondernemingen, die men wil socialiseren en wijdt anderzijds enkele vriendelijke woorden aan de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie, die een belangrijk hulpmiddel zal moeten zijn om een doelmatige ordening te bereiken.

Op de candidatenlijst om gesocialiseerd te worden staan aangegeven: de mijnen, de zout- en oliewinning, de steenindustrie, de hoogovens, de vliegtuigindustrie, een deel van de machine-industrie, de bloem- en suikerindustrie, een aanmerkelijk deel van het bankbedrijf en het verzekeringswezen, de trawlvissersrij en eventueel ook de cultuur- en bouwgrond. Deze socialisatie zal — zo wordt eraan toegevoegd — met een redelijke schadevergoeding gepaard dienen te gaan.

Het ware te wensen, dat de argumentatie voor deze lijst even overtuigend was als de lijst zelf duidelijk is. Immers waar vindt men de economische doelmatigheid? Het Planboek zelf wil wars zijn van doctrinaire uiteenzettingen, maar het geven van een opsomming als de bovengenoemde, zonder behoorlijke motiveering, komt ons onverantwoord voor.

Het poneren van het *verdelingsargument* is in deze tijd van moderne fiscale politiek, die de inkomensverdeling mede regelt, toch wel verouderd! Dat socialisatie een *rationeler productie* zou bewerkstelligen achten wij in genen dele overtuigend. Voor een rationeler en efficiënter bedrijfsvoering is niet altijd concentratie nodig en de schrijvers hadden hier combinatie van

¹⁾ In de zojuist verschenen brochure van de Britse Labour Party: „Challenge to Britain” wordt een nieuw argument voor socialisatie geponeerd, n.l. omwille van de betalingsbalans. Bedrijven, die van vitaal belang zijn voor de verhoging van de export, zouden daarom in aanmerking kunnen komen voor socialisatie.

zelfstandige ondernemingen dienen te onderscheiden van concentratie. De ontwikkeling in het bedrijfsleven toont aan, dat concentratie voor het bereiken van een efficiëntere productie zeer ongewenst kan zijn. Tegenover het derde argument, dat ten gunste van socialisatie wordt geleverd — t.w. het belang van bezetting der *sleutelposities* in het economisch leven door de overheid alsmede van bestrijding van schadelijke particuliere *machtsposities* — kan worden gesteld het bezwaar, dat te grote machtsconcentratie bij de overheid heeft (een bezwaar, dat door het Plan zelf wordt erkend). De stelling, dat socialisatie omwille van de *werkgelegenheid* nodig zou zijn, geeft blijk van weinig vertrouwen in de moderne methodes van conjunctuurpolitiek, waarover — gelukkig — onder economen van allerlei schakering een grote mate van overeenstemming bestaat. Bovendien is ons land in deze geheel afhankelijk van de wereld om ons heen. „Als Amerika verkouden wordt, krijgt Nederland longontsteking”, zegt men weleens. Welnu de te verwachten longontsteking wordt niet door socialisatie voorkomen. Natuurlijk zal de overheid in de gesocialiseerde bedrijfstakken de investeringen kunnen reguleren, maar hier past de vraag, of de overheid de investeringen juist op deze bedrijfstakken moet richten en vervolgens of ook een staatsbedrijf — evenals ieder ander bedrijf — geen afzet voor zijn producten moet trachten te vinden. Zullen overigens de genationaliseerde industrieën het in marktverkenning en inventiviteit winnen van de particuliere ondernemingen?

Overigens zijn wij geen tegenstander van socialisatie in alle omstandigheden. Speciaal in geval van apert misbruik van particuliere machtsposities kan socialisatie een noodzakelijk orderings- en correctiemiddel zijn.

Het komt ons voor, dat „De Weg naar Vrijheid” voor de grote gevaren, verbonden aan een verregaande socialisatie te weinig oog heeft. We denken aan de traagheid in uitvoering, het doden van het persoonlijk initiatief, dat een prikkel heeft juist in eigen vrije ontplooiing, de mammoet-organisatie van de economie en de overheersing door een groep niet direct bij de arbeid betrokken ambtenaren. Hierover hebben vooraanstaande socialisten vrij recente uitspraken gedaan en wij aarzelen niet hier Prof. Tinbergen aan te halen, die in zijn „De les van dertig jaar” de voor- en nadelen van socialisatie beziende, op zuiver economische gronden, tot de volgende samenvatting komt, als hij spreekt over de al of niet doelmatigheid van het vrije economische stelsel. „Wij kwamen daarbij tot de slotsom, dat handhaving van het particuliere bezit van productiemiddelen en van een zekere vrijheid in de beschikking daarover, aanbeveling verdient. Het invoeren van een algemene gedetailleerde regeling der productie „van bovenaf” schijnt ons niet aanbevelenswaardig. Bepaalde algemene vormen van interventie der overheid

zijn daarentegen wel gewenst, zowel t.a.v. de inkomensverdeling als t.a.v. de conjunctuur-politiek" ¹⁾).

De voorstanders van verregaande socialisatie en gecentraliseerde economie zullen ons tegenwerpen, dat wij werkloosheid, verspilling van kapitaal, machtsmisbruik en privileges voor bepaalde groepen zullen toelaten, als wij niet bereid zijn om een verregaande overheidsinmenging te aanvaarden. Bij onze beoordeling van de socialistische voorstellen dienen we echter uit te gaan van een mengvorm in het economisch leven, waarin zowel het element van de persoonlijke als dat van de gemeenschapsverantwoordelijkheid tot hun recht moeten komen. In een dergelijke mengvorm, waarin vrijheid van personen en groepen gepaard wordt aan invloed van de overheid, zullen we echter bepaalde consequenties moeten aanvaarden en somtijds zelfs economische frictieverschijnselen voor lief moeten nemen.

Wij zullen de prikkels en de risico's in onze nieuwe orde een belangrijke functie dienen te geven, omdat zij de motor van en de prijs voor een vooruitgang onzer samenleving vormen, temeer omdat in onze eeuw van zekerheid reeds zovele verhoudingen bevroren zijn, waardoor de wedijver uitgeschakeld en de verstarren in de hand gewerkt wordt.

Machtsverhoudingen

In een apart hoofdstuk (Hfst. III, blz. 48-59) wordt over machtsverhoudingen gehandeld. Socialisatie vindt men hier aangegeven als één van de middelen ter bestrijding van individuele machtsposities — een stelling, waarmede wij het in vergaande mate eens kunnen zijn. Overigens handelt dit hoofdstuk vooral over de machtsconcentraties en de bestrijding daarvan. Het is o.i. een van de beste uit het gehele boek; het legt de vinger op enkele schrijnende wondeplekken in onze hedendaagse maatschappij.

Iedereen kent de toenemende concentratie in het economische leven, m.n. de kartellering. De ondernemers hebben elkaar opgezocht, tengevolge van allerlei factoren als de wassende macht van de arbeidersorganisaties, het verlangen naar stabiliteit in het economisch leven, de toegenomen omvang van het vaste kapitaal en de moderne ervaring, dat alleen door collectieve actie iets bereikt kan worden. Het plan noemt de voor- en nadelen van deze machtsbinding: efficiency, normalisatie en marktanalyse staan hier tegenover het gevaar van uitbuiting van de gemeenschap, sluiting van de bedrijfstak en verzwakking van de eigen inspanning van de ondernemer. Tegenover deze machtsbindingen kan de gemeenschap als geheel niet werkloos blijven en een vorm van contrôle is noodzakelijk. Het plan wijst in dit verband op de P.B.O., zonder op dit punt diep in te gaan.

¹⁾ J. Tinbergen: „De les van dertig jaar”, blz. 184.

Op verschillende andere plaatsen wordt hierover gesproken. Nergens echter blijkt, dat men de P.B.O.-organen als zelfstandige gemeenschappen ziet en dat men deze een aparte en eigen plaats toekent tussen individu en staatsoverheid.

Doeleinden der productie en economische vrijheden

Een belangrijk hoofdstuk van het plan (Hfst. IV, blz. 60-81) is gewijd aan de productieverhoudingen en het ontbreekt in dit hoofdstuk niet aan duidelijkheid van doelstelling. Reeds in de aanvang stelt het plan als grote vraagpunten: wie verantwoordelijk is voor de productie en welke de productie-motieven zijn. In wezen gaat het in dit gedeelte om deze twee kernproblemen, waaruit uiteraard weer een aantal detailvragen voortvloeien.

In het gedeelte over het productie-motief wordt een bekende oude tegenstelling weer opgehaald n.l. die tussen productie voor de winst en productie voor de behoefte. Het plan geeft hier een onwerkelijke visie op de hedendaagse verhoudingen, welke tot jammerlijke en tot onjuiste gevolgtrekkingen leidt. Het particuliere winststreven wordt nog steeds als de wortel van het kwaad gezien en leidt tot een voortduren van de klassentegenstellingen. Een citaat ter illustratie: „Het particuliere winststreven — ook waar het gematigder optreedt — leidt zeer dikwijls tot de oude tegenstelling tussen ondernemer en arbeider, omdat de ondernemer er op uit moet zijn de totale loonlasten, die nog steeds belangrijk blijven, laag te houden. Er zijn ondernemers, die inderdaad ver genoeg zien om een reële tussenpositie tussen kapitaal en arbeid in te nemen, maar hun aantal blijft nog gering” (blz. 65). In deze zinsnede, die op twee manieren, zoals de lezer zal bemerkt hebben, is afgezwakt, proeven we de klassentegenstelling, die immer kenmerkend is geweest voor het socialisme.

Het plan is overigens ten aanzien van deze tegenstelling weinig optimistisch, want het voegt er aan toe, dat bepaalde moderne motieven zoals: behoeftenvoorziening, sociale zekerheid, technische vooruitgang en maatschappelijke samenhang op *de duur* in staat moeten zijn om het winstmotief *terug te dringen*. En wel zeer vreemd wordt daarna gezegd, dat de genoemde motieven pas naar voren treden als de overheid en niet de particuliere ondernemer zich met de productie bemoeit. De nadelen van de productie voor de winst, zoals deze in het kapitalistische stelsel voorkomt, worden breed uitgemeten; o.i. echter wordt van de grondoorzaak van deze gehele productieverhoudingen te veel afstand genomen. Eerst in een nieuw hoofdstuk (Hfst. VI) worden de inkomensverhoudingen bij dit kernprobleem van elke economische orde betrokken en daardoor wordt een kunstmatig antagonisme tussen de productie voor de behoefte en de winst gekweekt. Niet bij de productie maar bij de afzet ligt het kwaad en ligt de tegenstelling. In de kapitalis-

tische economie zal de ondernemer niet kunnen produceren voor de winst en daarbij de behoeften, de vraag dus naar zijn producten, kunnen verwaarlozen. Want zijn winst komt juist van de behoeften, die hij met zijn produceren bevredigt. Ook in een socialistische economie zal de onderneming met winst moeten produceren, omdat zij anders een kunstmatig leven zou leiden.

Het plan wil onder het socialisme de werkelijke *vrijheid van consumptie* bereiken, die het in het oude systeem miste. Deze opvatting houdt een nieuwe tegenstelling in, die berust op dezelfde foutieve scheiding van productie- en inkomensverhoudingen als de bovengenoemde. Ook in de kapitalistische economie bestaat vrijheid van consumptie, ook daar kan iedereen met zijn vraag op de goederenmarkt komen en trachten deze te bevredigen. De econoom Wilhelm Röpke heeft de vraag van de kopers eens genoemd een „plébiscite de tous les jours”. Iedereen heeft stembiljetten en kan door deze zijn vraag tot gelding doen komen. Wat is echter de grote fout van het kapitalisme? Niet iedereen heeft evenveel stembiljetten, erger grote groepen hebben vrijwel niets en andere kunnen door de grote inkomensverschillen een onjuiste druk op de markt uitoefenen. Wil men aan de genoemde tegenstellingen dus een einde maken, dan zal men dit via de inkomensverhoudingen op de kopersmarkt moeten bereiken. Als een verstandige herordering van de inkomensverhoudingen, die het prestatie-element haar vitale plaats laat behouden en de noodzaak van beleggingen niet vergeet, wordt doorgezet, zal deze kunstmatige tegenstelling eveneens tot een vergeten hoofdstuk socialistische theorie en tot een stukje gezamenlijke economische politiek kunnen leiden.

Een belangrijk voorstel achten wij het plan om een centraal consumentenorgaan tot stand te brengen. Een dergelijk, goed uitgerust, orgaan zal inderdaad het juiste gebruik van de vrijheid van consumptie zeer kunnen bevorderen. Voorts verheugen we er ons over, dat nu eens niet aan de overheid is gedacht.

In het onderhavige hoofdstuk wordt bovendien de *vrijheid van arbeid* verdedigd. In de actuele economische situatie van ons land is deze vrijheid zeer belangrijk. Het plan wijst op de mogelijkheden van ruimere scholing en opleiding en zegt zeer realistisch, dat nimmer iedereen zal kunnen komen op de voor hem meest geschikte plaats in het productie-proces. Wensen en capaciteiten komen immers niet altijd overeen met de plaatsingsmogelijkheden. Een verplichting tot bepaalde arbeid wordt voor normale omstandigheden afgewezen. In geval van een ernstig tekort of overschot in een bepaalde bedrijfstak zullen overheid en organisaties samen door voorlichting, omscholing en loonpolitiek veel kunnen bereiken. Hier kiest het plan dus duidelijk voor indirecte middelen. Het verwijt, dat socialistische orde tot dwangarbeid zou leiden, wil men kennelijk ontgaan. Het is belangrijk, dat het plan hier de gevaren, die de per-

soonlijke en geestelijke vrijheid bedreigen, heeft onderkend. Hadden de opstellers van het plan deze gevaren in hun gedeelte over de socialisatie even sterk gezien, dan zou o.i. de socialisatie-paragraaf wel anders uitgevallen zijn.

De passage over de vrijheid van onderneming is zeer summier en negatief. Door de vestiging van nieuwe bedrijven teveel te beperken — zoals wordt bepleit — kan men grote gevaren van verstarring en behoud van gevestigde posities oproepen, met de overheid als enig beoordelaar. Een goede economische orde heeft een voortdurend doorstromingsproces van node, zeer zeker in ons land waar vestiging van nieuwe ondernemingen een eerste eis is.

De leiding der productie

Een aparte paragraaf handelt over de leiding der productie in een „maatschappelijk bestel, waarin de overheid grote invloed heeft.”

Wij vinden enkele zinnen gewijd aan de P.B.O., waarbij wij echter vraagtekens moeten plaatsen. De bedrijfsorganen zullen, zo zegt het boek, „een afspiegeling vormen van de versmelting van de sfeer van overheid en vrije maatschappelijke organisaties” (blz. 79). Wat dit betekent is ons niet duidelijk. Spreekt hier de functionele decentralisatie, die de bedrijfsorganen voor de decentralisatie van de overheidstaak nodig acht? In dezelfde paragraaf worden drie bevoegdheden met name genoemd, die de overheid nodig heeft om de leiding van de productie tot stand te kunnen brengen.

- a) een *productiewet*, tot regeling van de productierichting en -omvang in bepaalde periodes van ernstige crises en grote schaarste;
- b) een *investeringswet*, waardoor investeringen boven een bepaalde omvang in de hand kunnen worden gehouden en waardoor de investeringsactiviteit kan worden gevolgd;
- c) een *credietwet*, waardoor de credieten kunnen worden getroleerd.

Wij vragen ons af hoe deze contrôles uitgevoerd zullen worden en of het wel mogelijk is om in de praktijk een productiewet tot zijn recht te laten komen zonder een reusachtig contrôle-apparaat, dat op zich zelf alweer problemen oproept.

De kapitaalvoorziening

Hoofdstuk VIII (blz. 147 e.v.) geeft een uitwerking van bovenstaande inzichten op het gebied van de kapitaalvoorziening. Achtereenvolgens worden de behoefte aan besparingen en de bronnen ervan aan een onderzoek onderworpen en worden ten deze voorstellen gedaan.

De overheidsbesparingen zelf leveren geen moeilijkheden. Volgens hebben we dan pensioenfondsen en de verzekeringsbe-

drijven. Hiervoor is er maar één oplossing en de tijd acht men daartoe ook volledig rijp, n.l. socialisatie. De grootste moeilijkheid vormt natuurlijk het deel van de kapitaalstroom, dat uit het bedrijfsleven en de particuliere besparingen komt. Om dit deel te kunnen controleren is contrôle op het credietwezen nodig, opdat deze besparingen in de juiste richting kunnen worden geleid. Een groot deel van de besparingen vindt echter in de ondernemingen zelf plaats en dit deel zal men alleen kunnen vangen door gebruik te maken van de eerdergenoemde investeringswet, waarbij bepaalde investeringen vooraf goedkeuring zullen behoeven. Tenslotte wordt nog op een positieve bevordering van de investeringen gewezen door middel van overheidsaandelen en arbeidersaanspraken. Het plan vertrouwt er op, dat dit samenstel van maatregelen voldoende is om de investeringen en besparingen naar voor de gemeenschap nuttige doeleinden te leiden (blz. 159).

Ons grote bezwaar tegen deze plannen is, dat men bij alles terugvalt op de beslissing van overheidswege. Deze beoordeelt of iets nuttig is of niet, of iets mogelijk is of niet. Hoewel wij toegeven, dat de overheid voor haar politiek over belangrijke instrumenten de beschikking moet hebben, zal zij toch evenmin als de collectiviteit der ondernemers over de bovennatuurlijke wijsheid en vooruitziendheid beschikken om de investeringen te kunnen afwegen. Wij zien niet in, waarom de overheid b.v. de ingehouden winsten in de onderneming beter zou kunnen richten dan de individuele ondernemer. De laatste jaren hebben bewezen, dat ook overheidsinstellingen grote fouten bij het schatten van de toekomstige gang van zaken kunnen maken en dit is ook heel begrijpelijk. De overheid, d.w.z. een aantal ambtenaren, kan evenmin de toekomst voorzien, waarin zovele onmeetbare factoren plotseling de gehele markt kunnen wijzigen. Behalve dat de overheid deze leiding niet *kan* vervullen, is ons bezwaar, dat bemoeienis door de centrale overheid met de gang van zaken in het bedrijfsleven, zelfs op het laagste niveau, leidt tot een onduidelbare machtsophoping bij de staat. Ook hier geldt hetgeen elders in het plan wordt bepleit, n.l. dat spreiding van de macht broodnodig is. Men wil de overheid overal in laten meespreken, haar ook het gehele investeringsterrein laten besturen en daarnaast aan haar aandelen in de bedrijven geven. Dezelfde overheid nog wel, die de bestuurster der natie en de politieke gezagsdraagster is!

De machtsophoping blijkt ook al door te werken in het positieve voorstel over de arbeidersaanspraken. Deze aanspraken zullen immers — volgens het plan — aandelen vormen in een grote participatie-maatschappij. Afgezien van het feit, dat aldus ieder verband met de eigen onderneming verdwijnt, wordt hier een nieuwe machtsoppeenhoping gevormd, terwijl de mogelijkheden tot individuele bezitsvorming, die ook — er is reeds

meer op gewezen — op de kapitaalmarkt hun invloed moeten laten gelden, worden vergeten.

Het feit alleen al, dat de overheid zich direct zou gaan bemoeien met de zelffinanciering in de bedrijven doet ons het ergste vrez en het totalitaire droombeeld weer voor de ogen komen; wij willen er echter op wijzen, dat onze kritiek niet iedere overheidsbemoeienis met de investeringssector uitsluit, m.n. niet een globale. Naar gelang de omstandigheden zal de overheid in deze een remmende of stimulerende invloed kunnen uitoefenen.

Economische organisatie en productiviteit

In een apart hoofdstuk, gewijd aan de Economische Organisatie (Hfst. IX), komt o.m. een pleidooi voor voor een grotere productiviteit in de volkshuishouding als geheel, in de bedrijfstak en binnen de afzonderlijke onderneming. In dit hoofdstuk kunnen wij veel waarderen.

Ons grootste bezwaar betreft de uiteenzetting over de loonpolitiek i.v.m. de productiviteit (blz. 168 e.v.). Hier wordt n.l. enerzijds aan de centraal geleide loonpolitiek vastgehouden, terwijl anderzijds een grotere differentiatie tussen de lonen wordt bepleit. Zoals uit het hoofdstuk over de inkomensverhoudingen blijkt, verwacht men deze differentiatie van de werkclassificatie, die als criterium bij uitstek voor de beloning der prestaties wordt opgevat; aan de economische omstandigheden wordt geen differentiërende invloed op de lonen toegekend. Dit achten wij een eenzijdig technische visie op de loonvorming, die het loonvormingsproces ten onrechte teveel als een mechanisch proces opvat. Niet in het minst uit een oogpunt van productiviteitsbevordering is een *vrijere* (wij zeggen niet *vrije*) loonvorming o.i. noodzakelijk.

Samenvatting

Als we de economische paragrafen van het Planboek nagaan bemerken wij telkenmale weer dezelfde tendenz van overschatting van de overheid en van onderschatting der bedrijfsorganen.

De toegenomen samenhang in het maatschappelijk leven en de economische ontwikkeling in de laatste decennia maken een grotere overheidsinvloed noodzakelijk en de Staatsoverheid kan in de moderne verhoudingen zeker niet meer volstaan met de handhaving en bewaking der rechtsorde. Bij de ordening van ons sociaal-economisch bestel heeft deze overheid een zeer belangrijke taak. Het Plan heeft de veranderde positie van de overheid zeer goed onderkend; ons bezwaar is echter, dat het een te diepgaand overheidsingrijpen toelaat en zelfs toejuicht. Als de overheid zulk een directe invloed en leiding in het economisch leven zou verkrijgen, zou de staat een advocaat van tegenstrijdige belangen worden, een groep topambtenaren krijgt

een niet te verantwoorden macht, de contrôle door het parlement wordt een farce en de politiek gaat meespreken in alle lagen van het bedrijfsleven.

Dat kan nooit de Weg naar ware Vrijheid zijn en wij betreuren het, dat de opstellers van het Plan deze gevaren, die naar onze overtuiging de ondergang van onze politieke staatsvorm zouden bewerkstelligen, niet hebben doorgedacht.

Waarom zou de overheid indirecte middelen benutten als er directe middelen voorhanden zijn, zal men wellicht tegenwerpen. Juist hier ligt het knelpunt. Omwille van de persoonlijke vrijheid, die alleen door ontplooiing en verantwoordelijkheid kan worden gewaarborgd, zal men in de middelen tot vergemeenschappelijking van onze economie kieskeurig dienen te zijn. Dan zal men bereid moeten zijn omwille van de hoge geestelijke en ook economische waarden, de macht te spreiden en centralisatie te voorkomen. „Te grote gebondenheid op economisch terrein roept noodwendig het gevaar op, dat ook de geest aan banden wordt gelegd”¹⁾.

Niet alleen de geestelijke vrijheid wordt door de voorgestelde competentie van de overheid ernstig bedreigd, ook de economische vrijheid wordt aangetast op punten, waar zij voor de vooruitgang van de gemeenschap als geheel van essentieel belang is. Het behoud van de wedijver, binnen bepaalde grenzen en van individuele prikkels, mogelijk door een behoorlijke mate van vrijheid, is noodzakelijk en met name één van de vraagstukken van onze gecompliceerde maatschappelijke verhoudingen. Te weinig wordt het behoud van een grote mate van economische vrijheid door het Plan als een hoog goed en levensbelang erkend.

Daarnaast leidt de overschatting van de overheidsfunctie tot een miskennis van de publiekrechtelijke bedrijfsorganen als zelfstandige organen met eigen rechten en taken. De gezamenlijke bedrijfsgenoten hebben — onder toezicht van de overheid — eveneens recht op een grote mate van eigen verantwoordelijkheid en vrijheid en hun aanwezigheid maakt de door het Plan zélf voorgestane spreiding van de macht mogelijk. Het Plan ziet de plaats van de publiekrechtelijke bedrijfsorganen geheel anders dan wij; zodra men deze bedrijfsorganen als gedecentraliseerde overheidsorganen beschouwt, raakt men aan de eigen werkingssfeer en zelfstandigheid en zal men de mogelijkheden om op lager niveau zelfstandig ordenend op te treden doen.

Tenslotte moeten wij constateren, dat „De Weg naar Vrijheid” aan de noodzaak van het verzoenen der maatschappelijke tegen-

¹⁾ Dit zeer realistische en bezorgde woord is van de socialistische oud-minister Mr J. in 't Veld in „Economische en Sociale Ordening”, blz. 6.

stellingen te weinig plaats geeft. De P.B.O. is een orgaan van samenwerking, een permanente ontmoetingsplaats van ondernemers en arbeiders en als zodanig voor onze tijd bij uitstek geschikt om niet alleen de gewenste synthese tussen vrijheid en gebondenheid te concretiseren, maar om ook de verzoening van de maatschappelijke tegenstellingen te bewerkstelligen. Deze verzoening is broodnodig willen wij niet belanden in een voortdurende strijd om de macht en in een afwisselende overheersing door bepaalde groepen, die de democratie ten gronde zou leiden. Eens te meer blijkt onze Evangelische opdracht om de tegenstellingen te verzoenen de meest revolutionaire der eigentijdse doctrines te zijn.

Uithoorn, 1 Augustus 1953.

Socialisme en cultuur

door Prof. Dr Jos J. Gielen

Het verzoek een kritische confrontatie te leveren van „een socialistisch perspectief” zoals *De Weg naar Vrijheid* dit biedt, met de eigen katholieke opvattingen, heeft de aantrekkelijkheid van dwang en drang tot hernieuwde bezinning op wezenlijke vragen van cultuurpolitiek. Maar die aantrekkelijkheid wordt geringer, als zelfs voor beter geslaagde delen van het grote werk, de sociaal-economische, een deskundige als Prof. Veraart moest schrijven dat zijn lof voor het „merkwaardige boek” getemperd moest worden door het volstrekt ontbreken van leidende gedachten en de blijvende overschatting van de staat. De niet-socialist voelt die aantrekkelijkheid nog meer verminderen als hij kennis neemt van de beschouwingen van Prof. Fred. Polak, juist over „mens en cultuur”, waarin deze — bij alle waardering — feitelijk eenzelfde euvel constateert: het gebrek aan moed of het tekort aan kennis om wezenlijke vraagstukken aan te vatten en er doorheen te denken! Naar Polaks mening gaat *De Weg naar Vrijheid* aan hoofdvragen „vrijwel” voorbij. De Rotterdamse hoogleraar gebruikt voor het cultuurprogram zelfs de weinig vleende uitdrukking van „de kwetsbare kolos op lemen voeten”, al voegt hij er onmiddellijk aan toe dat verschillende deelplannen „zeer wel aanvaardbaar zijn”¹⁾; maar is het gewaagd ook in dit oordeel nog een gebrek aan geestdrift vast te stellen?

Inderdaad, ook de niet-socialist moet bij objectieve beschouwing van de hoofdstukken XIII en XIV tot ongeveer dezelfde gevolgtrekkingen komen. Hem treft vooral de vaagheid en de omwisselbaarheid der gebruikte terminologie, zodat hij telkens zich bezorgd afvraagt: dekt eenzelfde woord altijd hetzelfde begrip? Soms meent hij overdrijving of typisch „economisch” denken, zelfs inzake cultuur, te moeten vaststellen. Andere malen betrapt hij de samenstellers op duidelijke tegenspraken en twijfelt hij terecht aan het wetenschappelijk karakter der beschouwin-

1) Socialisme en Democratie. April 1952.

gen, op welke wetenschappelijkheid het socialisme nochtans groot gaat. En tenslotte kan hij niet aan de indruk ontkomen, dat strijdigheid van principen hem van deze socialisten scheidt.

Deze mening willen wij in het volgende toelichten, onder erkenning dat ook de hoofdstukken XIII en XIV de lof verdienen van de gewaagde poging, al is die dan minder geslaagd.

De vaagheid begint al met het motto van wijlen Prof. Van der Leeuw: „Cultuurgrond is grond, waarover de ploeg is gegaan, maar waarop ook de cathedralen zijn gebouwd”. Zo'n aardige zegswijze „doet” het wel maar zij geeft slechts twee aspecten aan der cultuur en is als poging tot nadere omschrijving van het diepere wezen mislukt. Toch ware het dringend nodig geweest hiertoe te geraken. Niet dat wij zouden verlangen de zestigste definitie voor „cultuur” opgesteld te zien; wie de publicatie No. 4 van het Nederlands Gesprekcentrum er op naleest, kan vaststellen dat de meningen, in beginsel en in feite, nogal uiteenlopen. Men zou zelfs de vraag kunnen stellen of een zo complex verschijnsel als „cultuur” wel als begrip te begrenzen is. Maar dat neemt niet weg, dat althans een poging gewaagd had kunnen worden, opdat wij ongeveer zouden weten wat met „cultuur” is bedoeld. Op de inhoud van de desbetreffende hoofdstukken afgaande, zou men moeten concluderen dat de omvang van het begrip niet door de inhoud kan worden bepaald; en toch zijn die beide, volgens de gebruikelijke opvatting, omgekeerd evenredig. Die omvang zou dan zijn: gelijkheid van kansen (op zichzelf reeds een vage uitdrukking), gezin, sport, vrije jeugdvorming, onderwijs, wetenschap, vrije tijdsbesteding, pers, radio, film, televisie, kunst, maatschappelijk werk, volksgezondheid en sociale zekerheid. Nu liggen in al deze zaken elementen van cultuur, zelfs zeer belangrijke; maar de vraag of de cultuur hiermee gediend is, hangt juist van de inhoud af. Zo goed als welvaart *op zich* geen zegen behoeft te betekenen, zogoed zijn al de genoemde activiteiten en verschijnselen *op zich* nog geen cultuur. Wie zal de sensatie-pers, de wijze waarop vaak de televisie misbruikt wordt, de uitwassen van sport, het „doden” van de tijd enz. tot cultuurbevorderende factoren durven rekenen? Dat wil niet zeggen dat over al de genoemde zaken niet verstandige en aanvaardbare opmerkingen, her en der verspreid, worden gemaakt, maar aan wezenlijke omschrijving komt het boek niet toe.

Wanneer als centrale problemen gesteld worden: bestaanszekerheid en de zingeving van het bestaan, dan mag men met recht verwachten dat die zingeving voorwerp van diepergaande beschouwing zal worden. Maar juist dan stelt *De Weg naar Vrijheid* ons teleur, want de schrijvers poneren eenvoudig: „Het is hier niet de plaats in te gaan op vragen naar het wezen en de wortels van onze cultuur”. Met Prof. Polak durven wij vragen, of dit niet een bekentenis van onmacht is dan wel van de

noodzaak gevoeligheden te vermijden ¹⁾), waartoe een partij als de socialistische thans is, wel gedwongen wordt. Dit alles verwondert te meer, daar onmiddellijk daarop — terecht! — erkend wordt, dat de cultuur zal staan of vallen met haar verworteling in de gemeenschap. Waarbij het dan een beetje tegenvalt in dezelfde alinea het juiste beeld van de „wortels” der cultuur, in de gemeenschap gelegen, te zien vervangen door dat van „een in de gemeenschap *verweven* cultuur”, alsof het hier over twee, toch weer afzonderlijke zaken zou gaan die men als „sicherung en inslag” (in letterlijke zin!) zou kunnen hanteren!

Wij erkennen dat men niet alles in formules kan vastleggen maar als men als doel stelt, dat „niet meer dan een *richting*” zal moeten worden aangeduid”, dan vraagt de aandachtige lezer toch bescheidenlijk: richting waarheen? Waaróm déze vraag, de werkelijk centrale, niet wordt gesteld, blijkt overigens duidelijk wanneer verklaard wordt, dat actieve cultuurpolitiek niet tot doel heeft voor de mens een antwoord te geven op de vragen omtrent geloofsovertuiging en levensbeschouwing. Als met actieve cultuurpolitiek enkel een technisch handelen wordt bedoeld, zou men dit misschien kunnen beamen, maar als men aanneemt dat dit handelen geschiedt met het oog op een ver en hoog doel, dan kan men niet aan geloofsovertuiging en levensbeschouwing ontkomen.

Nog iets moeilijker wordt het om het betoog te volgen, als gesteld wordt dat de socialistische beweging (waarom niet: partij?), staat voor „de wezenlijke en onontkoombare taak een belangrijke bijdrage te leveren tot een nieuw algemeen cultuurbesef”. Immers, hoe kan men deze taak volbrengen zonder normen te aanvaarden? Men behoeft het niet in alles met cultuurfilosofen als Huizenga en Polak, als Muckermann en Olaf Pedersen, eens te zijn, om toch vast te kunnen stellen dat hun analyses overduidelijk bewezen hebben dat het wankelende cultuurbesef juist een gevolg is van het verwerpen van algemeen bindende normen.

Men kan zich van harte verenigen met de beschouwing over de moderne jeugd, in die zin dat deze een pleidooi wordt tot begrip en dus niet de maatstaf van de jeugd van 1890 aanlegt aan die van 1953. Zo kan men ook instemmen met het „toevertrouwen” (men lette evenwel op deze term!) van belangrijke taken aan het gezin, maar men ontkomt niet aan de indruk dat de vage beschouwingen ophielden waar zij wezenlijk konden worden. Immers, de voorbereiding tot het ouderschap, bepaaldelijk tot het moeder-zijn, wenst deze *Weg* te beperken tot het leren van overleg en zuinig beleid, tot voorlichting, opdat het huisvrouw-zijn hoger zal worden gewaardeerd, en tot het verschaffen van een „eigen” woning (betekent dit: in eigendom?).

¹⁾ Socialisme en Democratie. April 1952.

M.a.w. men beperkt zich tot de maatschappelijke zijde van het vraagstuk, iets, waartoe — naar de bekentenis van Prof. Banning in zijn officiële commentaar op het Program van de P.v.d.A. ¹⁾ — deze zich als doorbraakpartij móét beperken. Maar, behalve dat we vage termen als „aanpassingsvermogen” en „algemene ontwikkeling” in deze beschouwingen zien opdooien, moet gezegd worden dat daarmede aan het wezenlijke van gezinspolitiek wordt voorbijgegaan. Alsof deze gelegen zou zijn in schoolmelkverstrekking, schooltandverzorging, goedkoop onderwijs, subsidie aan bedrijfsscholing e.d.m.! Het essentiële ligt in de gestadige en vroege voorbereiding van de persoonlijkheden, opdat deze later de taak: voortzetters van het leven te zijn, aanvaarden met vreugde, en met de moed die onze tijd er soms voor vraagt. Wie het aldus ziet, plaatst deze voorbereiding in het geheel van de opvoeding en begrijpt dat zonder een werkelijke integratie hierin, herstel en opbouw van het moderne gezin niet tot stand zullen komen. Daarmede is niet gezegd, dat weer geen nuttige wenken op deze plaats gevonden worden, maar ook hier ontbreekt opnieuw een opzet die groeide uit een beschouwing van de kern van het vraagstuk.

Met vreugde zien wij de nadrukkelijke afwijzing van staatsopvoeding. Er staan trouwens nog andere voortreffelijke opmerkingen waar *De Weg naar Vrijheid* aan de „Organisatorische vraagstukken” toekomt. Maar wij vragen wat met „samenwerking” wordt bedoeld? Ook wij willen daarvoor pleiten, maar het is gemakkelijk in te zien dat „samenwerking” zoals de oorspronkelijke Nederlandse Jeugd Gemeenschap die opzette, en zoals wij die thans zien, in de practijk een hemelsbreed verschil moet geven. Hetzelfde geldt voor de opvoeding tot „samen leven” waarvoor onder de titel „Onderwijs” een pleit gevoerd wordt: wat wordt hiermee bedoeld? Voor velen immers in de P.v.d.A. betekent dit, dat de openbare school primair is en primair moet blijven; wie de geschriften van wijlen prof. Kohnstamm kent, weet dat deze mening voert tot een verwerpen — in principe — van het bijzonder onderwijs, dat weliswaar nú nog geduld wordt maar dat men toch liever ziet verdwijnen. Zo zou men ook meer licht wensen als geschreven wordt over „gemeenschapsopvoeding”. Het zou, menen wij, gemakkelijker zijn in deze passage (mede in verband met wat op p. 275 werd gezegd over de taken die aan het gezin moeten worden „toevertrouwd”), de „erreur sociologique” ²⁾ te ontdekken die Maritain signaleerde, dan een paedagogiek in christelijke, in katholieke zin! Merkwaaardig genoeg wordt in deze inleidende beschouwingen nauwelijks ge-

¹⁾ Kompas. Een toelichting op het Beginselprogram van de P.v.d.A., Tesselschadestr. 31, Amsterdam 1947 p. 27.

²⁾ Zie het slot van dit art. vgl. Maritain, Education à la croisée des chemins p. 35 e.v.

rept over de personalistische instelling, die toch zoveel opgang in deze kringen heeft gemaakt (en waarover wij ons verheugen!). Maar helaas houdt de beschouwing weer op, waar zij interessant begon te worden; de lezer, bereid instemming te betuigen, vraagt zich bijtijds af (juist omdat de beschouwing wordt stilgezet): wat bedoelt gij met gemeenschapsopvoeding, wat met opvoeding tot „samen leven”? Talrijke malen nog stelt de aandachtige beoordelaar op de marge van dit gedeelte, zijn vragen: wat is dat, het „vloeiend” verlopen van de overgangen tussen de schooltypen? Is dat horizontaal op te vatten? Wat zijn de gevolgen? Moeten de schooltypen nog meer in elkaar gaan overvloeien en de bestaande nivellerings-tendenzen aldus versterken? Natuurlijk is een goede school- en beroepskeuze van groot belang, maar als wordt toegegeven dat „uiteraard de persoonlijke vrijheid” volledig moet worden behouden, welke zin heeft dan de conclusie dat personen „voor de ene dan wel voor de andere richting moeten worden *bestemd*?”

Zo rijzen opnieuw vragen als gesproken wordt, in één zin slechts, over het „beheer” van openbaar onderwijs, waarbij ook de ouders betrokken moeten worden. De vraag, juist aan een politieke partij te stellen en door haar te beantwoorden, is immers: hoe stelt gij u dit voor? Politiek is dit hoogst interessant. Hetzelfde is het geval waar gepleit wordt voor een speciaal schooltype voor het afwijkende kind, waarvoor „samenwerking tussen alle schoolinrichtingen” wordt bepleit. Dus toch federatieve of compromisscholen? Bij de bespreking van „de voortgezette vormingsperiode” komt weer het pleidooi terug voor „een eerste differentiatie” naar de meer praktisch-manuale bekwaamheid enerzijds en de meer theoretisch-verbale en abstracte bekwaamheid anderzijds! Elders ¹⁾ hebben wij hierover uitvoeriger geschreven en tot ons genoegen vastgesteld, dat zelfs Prof. Kohnstamm daarna in een rede voor de Bond van Neutraal Bijzonder Onderwijs hieraan het begaafdheidsniveau verbond, misschien wel hierdoor verving! Maar helaas, hier als elders, worden wij teleurgesteld door de zin: „de uitwerking daarvan zou ons te ver voeren”. En wat de „ernstige verspilling van de bekwaamheid die in ons volk aanwezig is”, betreft, dit wordt zelfs niet meer door de socialistische specialist, Dr Van Waardenburg, in zijn merkwaardige bijdragen in Socialisme en Democratie ²⁾ gehandhaafd. Terecht heeft ten aanzien van dit en soortgelijke vraagstukken Prof. Polak de vraag gesteld: hoe zullen wij bij de democratisering van het onderwijs, die gewenst is, voorkomen dat door nivellering het niveau zal dalen? ³⁾

„Schier overal schijnen de kernvragen verdoezeld en onaan-

1) Onderwijs, Opv. en Gezondheidsleer en Ts. voor Zielk. en Opv.leer. resp. III p. 133 en 1952 p. 120.

2) Soc. en Dem. 1950 p. 760.

3) Soc. en Dem. April 1952.

geraakt". Het oordeel is van dezelfde Polak. Wij moeten het helaas onderschrijven. Nochtans willen wij, in tegenstelling tot onze „vriend en vijand tevens" die de Rotterdamse hoogleraar blijkbaar is, twee opmerkingen maken. De billijkheid gebiedt te erkennen, dat wij ook herhaaldelijk „accoord" schreven in de marge van het rode boek; en vervolgens, een aantal van de aangeroerde vraagstukken zijn wetenschappelijk nauwelijks uit de doeken gedaan. De rechtvaardigheid eist, dat wij beide in ons oordeel verdisconteren, al kunnen zij het verwijt niet wegnemen dat vaagheid een hoofdkenmerk is van de cultuurpolitieke beschouwingen.

Ons trof ook hier en daar de overdrijving. Als men godsdienst en levensbeschouwing in zijn beschouwingen uitsluit (onder erkenning van hun betekenis!), dan kan men niet stellen dat de cultuur in haar betekenis voor mens en gemeenschap *niet* overschat kan worden. Men kan, bij alle critiek, evenmin volhouden dat ons onderwijs ons „noch tot cultuur noch tot elkan- der, noch tot God" heeft gebracht. En handhaaft de P.v.d.A. inderdaad nog „de klassenloze maatschappij"? Of moeten wij dit (op p. 263) ook als een overdrijving zien van de goede opvat- ting dat bruggenbouw tussen standen en kansen op „doorstro- ming" tot grote sociale verticale mobiliteit, nodig zijn? Moeten inderdaad de „meest begaafden" voor middelbaar en hoger onder- wijs worden „uitgekozen"? Waar blijft dan de elders gege- ven erkenning van de betekenis van het karakter? Of wordt dit onder „begaafdheid" begrepen? Kan *De Weg naar Vrijheid* na de artikelen van Van Waardenburg ¹⁾ en de beschouwingen van Dr Frets over *De erfelijkheid van normale geestelijke eigen- schappen bij de Mens* (Servire's Enc. 1951) werkelijk nog vol- houden, dat „ernstige schade wordt toegebracht door het niet ontwikkelen van aanwezige begaafdheid"? Het is billijk op te merken dat de beschouwingen van de beide socialistische ge- leerden nog niet verschenen waren toen de Commissie-Vos haar werk verichtte! Alleen vraagt men zich af of nadien in Soc. en Dem. deze formuleringen niet gewijzigd hadden moeten worden! Spelen met een „reservoir van begaafden" is een gevaarlijk, want onreëel spel. Waarmee wij natuurlijk niets willen afdoen aan onze waardering van de leuze „ruim baan voor begaafden", mits zij goed wordt verstaan!

De beschouwingen zijn ook niet zonder innerlijke tegenspraak. Terwijl enerzijds selectie voorwaarde wordt genoemd voor de democratie, wordt anderzijds toegegeven dat voor de maat- schappij een dergelijke selectie „nauwelijks" bestaat. Terwijl op p. 263 gesproken wordt van „de keuze voor een klassenloze maatschappij", wordt elders de standenmaatschappij aanvaard (p. 260 e.v.). In het deel dat „overheid en cultuur" tot onder-

¹⁾ Soc. en Dem. 1950 p. 760.

werp heeft, wordt plots „overheid” door „gemeenschap” vervangen e.d.m.

Tenslotte zijn er principiële bedenkingen. Waar „overheid en cultuur” in onderling verband worden gezien, krijgt de Overheid een onaanvaardbaar grote taak toebedeeld. Men gaat er zelfs vanuit: „Op verschillende culturele gebieden zijn zulke grote gemeenschapsbelangen in het geding, dat de *beheersing* daarvan niet gelegd mag worden in handen van particuliere organen alleen”. Wie in dat geval het loodje legt, is duidelijk. En wie bepaalt *welke gebieden* dit zijn? Wie stelt vast of er grote „gemeenschapsbelangen” in het spel zijn? De tekst laat ons hieromtrent volledig in de mist. Erger is, dat op p. 280 Kerken en Humanistische Verbond gelijkgerechtigd worden gezien t.a.v. de geestelijke verzorging, terwijl elders de befaamde „erreur sociologique” meer dan eens opduikt.

Wie „socialisme en cultuur” aan de hand van *De Weg naar Vrijheid* in hun onderlinge verhouding wil leren kennen, komt bedrogen uit. Hij vindt er talrijke waardevolle beschouwingen van praktische aard; hij heeft stellig ook waardering voor de ondernomen poging; hij zal wensen dat sommige van de besproken zaken spoedig hun verwezenlijking zullen vinden in de praktijk. Maar hij ontmoet zoveel vaagheid, zoveel innerlijke tegenspraak, soms overdrijving en wetenschappelijk-onaanvaardbare stellingen, dat hij toch niet bevredigd kan zijn. Dat hij daarbij een objectief oordeel velde en zich door geen partij-overwegingen behoefde te laten leiden (en trouwens ook niet mocht), vindt hij indirect bevestigd in het oordeel van de socialistische hoogleraar Fred. Polak, waarmee het zijne (het mijne!) wonderwel overeenkomt. Wat deze vroeg, vraag ik ook: duidelijkheid, helderheid, wel-omschreven begrippen, concrete uitwerkingen; wat hem tegenstond, stelde ook mij teleur: juist als ik dacht dat het geheim ontsluitend ging worden, stelde zich een hinderpaal op de weg naar het licht: „het is hier niet de plaats om . . .” Is het vermetel om dit ernstig tekort te wijten aan de structuur van een partij, die niet mag ingaan — als *partij* — op vraagstukken die de mens in zijn diepste wezen raken? Rest ons nog, maar dat is een latere taak, het positieve na de critische beschouwing te stellen. Want het aantrekkelijke blijft toch, dat een proeve is geleverd.

Zo blijft de eindindruk er een van „gemengde” gevoelens. Dat dit niet aan ons te wijten is, moge in het bovenstaande voldoende zijn aangetoond.

Vanwaar deze ernstige tekortkomingen? In de P.v.d.A. is het de leden „geoorloofd” uit te gaan van hun persoonlijke geloofsen levensovertuiging. Het wordt zelfs, naar de woorden van het program, „gewaardeerd”. Toch lijkt ons deze permissie, alsmede de officiële „waardering”, van weinig of geen betekenis. Wat ons interesseert, is: wat is het oordeel der *partij*? Waardoor zal

zij zich laten leiden in de practische politiek? En hier kán zij niet meer de doorstraling van geloofs- en levensovertuigingen toelaten, omdat dit onherroepelijk haar eigen destructie zou betekenen. Vandaar dat *De Weg naar Vrijheid* precies eender handelt als de partij en met hetzelfde resultaat. Dat het werk geen weg weet met de verbinding van persoons- en gemeenschapsopvoeding in een synthese, vloeit voort uit het feit dat de partij weliswaar het personalisme huldigt en daarnáást de gemeenschapsgedachte aanhangt, maar niet slaagt in de synthese van beide. Zij heeft hieromtrent immers, als partij, geen gemeenschappelijk uitgangspunt en kan dat niet hebben. Vandaar dat de „*erreur sociologique*” telkens opduikt; dat de gemeenschap verre overweegt en dat soms die gemeenschap vereenzelvigd wordt met de staat. Daartegenover kunnen wij voor de ordening van het schoolwezen, van jeugdbewegingen, van cultuurpolitiek in engere zin e.d. positief het subsidiariteitsbeginsel stellen. Over de inhoud hiervan, die immers (naar gebleken is) vaag of verborgen bleef, zouden wij ronduit kunnen spreken op grond van onze opvattingen betreffende Kerk, gezin, school en staat.

Laat mij het mogen toelichten met de gewenste onderwijsreorganisatie¹⁾. De grondslagen hiervoor liggen ten dele onwankelbaar vast in onze beginselen als katholiek, ten dele zijn zij bepaald door de historie en door de huidige maatschappelijke verhoudingen. Over de eerste kan men als katholiek niet van mening verschillen, over de beide laatste groepen grondslagen kan men een verschillend oordeel hebben. Dat is óók het geval met een vierde groep, de didactisch-paedagogisch-psychologische die getrokken worden uit de wetenschap.

Voor de eerste groep gaan wij uit van het feit dat onderwijzen een vorm van opvoeden is. Daarom dient de levensbeschouwing uitgangspunt te zijn; die levensbeschouwing is, krachtens het natuurrecht en de zware plicht der ouders, die van het gezin. Onontbeerlijk is derhalve een gewaarborgde en hanteerbare vrijheid van onderwijs. De gezonde verhouding van openbaar en bijzonder onderwijs vloeit hieruit vanzelf voort: bijzonder primair, openbaar aanvulling; en voor het eerste: de finantiële mogelijkheid.

Wie deze gedachten, op grond van zijn levensovertuiging, aanvaardt, komt tot een andere opbouw van ons onderwijs dan thans bestaat. Hierbij voegen zich echter, voor deze tijd, de zich opdringende conclusies uit de andere groepen grondslagen: de historie stelt ons haar rijke ervaring in succes en mislukking ter beschikking; die kennis is in Nederland nog gering, éen der redenen waarom zolang over onderwijsreorganisatie wordt ge-

¹⁾ Hierbij maak ik gebruik van een scriptie van Drs Ackermans, Insp. L.O. te Nijmegen.

dokterd. De sociologie, positieve zowel als wijsgerige, leert ons hoe wij de verhouding van individu en gemeenschap in principe en in feite — op de dag van vandaag — hebben te zien. Zij werpt licht op de noodzakelijkheid van een nieuwe verhouding tussen school en maatschappij, en vooral op de inhoud dezer betrekking. Om slechts één zaak te noemen: een onderwijsregeling zal nieuwe methoden en interne reorganisaties doorvoeren of althans mogelijk maken, en o.m. stelselmatig de aandachtsconcentratie vormen. Op grond van de psychologisch-paedagogische instelling, die krachtens ons beginsel uitgaat van eerbied voor de persoon van het kind en zijn natuurlijke ontwikkeling, zal juist de aandacht op de persoonlijke ontwikkeling vallen en niet op de gemeenschap¹⁾. Zij zal evenwel die vorming zó doen zijn, dat het kind straks als waarlijk maatschappelijk wezen zich gedragen zal. Tenslotte zal die eerbied voor de persoon van ieder kind, ongeacht de stand waartoe het behoort, de mogelijkheden openen om in feite het ontwikkelingsniveau te bereiken dat, krachtens aanleg en karakter, ervoor kan zijn weggelegd. Niet de behoeften of wensen der maatschappij zullen richtsnoer zijn, noch zullen wij de selectie in de mate als *De Weg naar Vrijheid* wil, die eminente plaats geven van waaruit zij dodelijk gevaarlijk wordt voor de persoonlijke ontwikkeling en . . . daardoor voor de maatschappij. Wie kennis draagt van de algemeen-waargenomen neurotische houding van de moderne mens, van de dreigende massificatie en een sterker wordend infantilisme, zal de redding en versterking onzer cultuur zoeken in de versterking der persoonlijkheidsvorming, ongeacht welk kind het betreft. Maar hij zal zich bewust blijven, dat de mens een maatschappelijk wezen is naar zijn diepste aard. Wat niét betekent, dat de gemeenschap uitgangspunt voor de vorming van deze mens moet zijn!

Evenwel, wij schrijven hier geen verbeterde hoofdstukken XIII en XIV van *De Weg naar Vrijheid*. Met verdiscontering van de factoren die buiten de macht van de samenstellers vallen, moeten wij tot slot als ons oordeel neerschrijven, dat er talrijke details zijn die wij onderschrijven, vele die wij verwerpen; maar vóór alles missen wij pijnlijk een opbouw vanuit een centrale gedachte. Het is een compilatie, geen synthese geworden.

1) Vgl. Maritain, *Education à la croisée des chemins* p. 35 e.v.

Socialistische „Internationale Gemeenschap”

door W. K. N. Schmelzer, econ. drs

Wie niet de gewoonte heeft aangenomen om als een egel onmiddellijk zijn stekels op te zetten bij het horen van het woord „socialisme”, in welk verband dan ook, zal na het lezen van het laatste deel van „De Weg naar Vrijheid”, alvorens tot kritische beschouwingen over te gaan, een woord van oprechte bewondering kunnen uitspreken. Bewondering voor een visie — economisch, zedelijk en politiek — welke enkele actuele noden der samenleving helder weergeeft en toekomstige mogelijkheden van samenwerking tussen de volkeren met praktische verbeeldingskracht ontwerpt. Waardering ook voor de moed, waarmede Nederlandse socialisten — gedekt door de gehele Partij? — voor de Nederlandse buitenlandse politiek een weg aanbevelen, die ten dele voor de directe Nederlandse partijbelangen niet van risico's ontbloot lijkt. Waarop is meer in concreto onze appreciatie gegrondvest? In hoeverre valt er critiek te leveren? In hoeverre ook is het mogelijk iets beters voor de socialistische visie in de plaats te stellen?

Een gedegen beantwoording van deze vragen vereist een boekwerk. In een kort bestek als dit moge met enkele zeer onvolledige beschouwingen worden volstaan.

Inhoud

De inhoud van het deel „Internationale Gemeenschap” kan hier slechts in zeer grove lijnen worden weergegeven. Het bestaat uit drie hoofdstukken: Internationale Ordening, Internationale Solidariteit en Internationale Eenwording.

Het is niet gemakkelijk overal de samenhang tussen deze hoofdstukken duidelijk te overzien. De belangrijkste onderlinge aanknopingspunten lijken als volgt te liggen.

In het eerste hoofdstuk wordt de vraag gesteld, hoe men tot grotere economische stabiliteit en vooral tot een stabiele c.q. groeiende werkgelegenheid als primair vereiste kan geraken en voorts tot een grotere productiviteit en welvaart. Nog afgezien van specifieke interne Nederlandse maatregelen, die men nodig

acht, luidt het antwoord: door internationale ordening en wel van de productie van grondstoffen, van het handels-, van het kapitaal- en betalingsverkeer en door het voeren van een constructief internationaal beleid met betrekking tot massa-verbruik en investeringen. In aansluiting daarop wordt dan geconcludeerd, dat een dergelijke politiek niet effectief kan zijn tenzij grotere economisch-politieke eenheden worden gevormd.

Op deze conclusie van het eerste hoofdstuk, waarin de materiële — niet materialistische — beschouwingwijze overheerst, sluit eigenlijk direct het laatste hoofdstuk aan („Internationale Eenwording”), waarin de vraag behandeld wordt, langs welke wegen de aangeduide grotere eenheden tot stand kunnen worden gebracht. In dit deel komen formele institutionele vragen aan de orde. In de conclusie komt men o.m. tot een warm pleidooi voor Europese economische en politieke integratie met supra-nationale orgaanvorming (men noemt: een Europees politiek bestuurscollege en een Europees parlementair controle-orgaan) naast het handhaven van nuttige vormen van geografisch bredere internationale samenwerking. In dit verband wordt gesteld, dat in aansluiting aan de integratie in de sector kolen en staal men weliswaar met kracht zal moeten werken aan het totstandbrengen van verdere functionele gemeenschappen (o.a. voor electriciteit, vervoer, landbouw), maar dat men toch in een vroegtijdig stadium zal moeten komen tot een onderschikking van deze functionele stelsels aan een nieuwe supra-nationale organisatie, die de „coördinatie in de economische en sociale sfeer tot stand moet brengen”. In deze coördinatie wil men betrekken: „de deviezenpolitiek, monetaire politiek, handelspolitiek en werkgelegenheidspolitiek”. Aan te nemen valt, dat het de bedoeling der socialisten is, in de grotere economisch-politieke eenheden en door middel van hun organen een ordeningspolitiek te bedrijven als in het eerste hoofdstuk aangeduid.

Het tweede hoofdstuk „Internationale Solidariteit” staat in zekere mate op zichzelf. Het behandelt het vraagstuk van het welvaartsverschil tussen de z.g. onderontwikkelde en de economisch meer ontwikkelde gebieden en bepleit, dat de Westerse landen in een onderling gecoördineerde actie afstand doen van een deel van hun nationaal inkomen en een hulpprogramma voor de onderontwikkelde landen uitvoeren, dat op zijn minst een verder uiteenlopen van het welvaartsverschil zal voorkomen. Het pleidooi wordt gevoerd op zedelijke gronden (plicht tot opheffing van toestanden van ellende bij de evenmens), op politieke gronden (noodzaak van voorkomen van actie der ondemocratische machten) en tenslotte ook op economische gronden. Deze laatste verschaffen het duidelijkste aanknopingspunt met het eerste en derde hoofdstuk, omdat daarbij wordt betoogd, dat het tot ontwikkeling brengen van de bedoelde gebieden een onmisbare voorwaarde vormt voor het welslagen van de in het

eerste en laatste hoofdstuk bepleite actie tot het bereiken van economische stabiliteit en van vergroting der productiviteit en welvaart in de gehele wereld.

Probleemstelling

Het schijnt ons toe, dat de hierboven aangeduide conclusies van de drie hoofdstukken, die men in het boek grotendeels tracht op te bouwen aan de hand van economisch feitenmateriaal en die men niet zonder meer wil ontlenen aan bepaalde socialistische doctrines, grotendeels aanvaardbaar zijn, ook voor hen die de Katholieke maatschappijleer als centraal uitgangspunt voor hun politiek wensen te nemen. Volgt nu uit deze constatering, dat er eigenlijk geen fundamentele verschillen zouden zijn aan te wijzen tussen een buitenlands beleid, als voorgestaan door Nederlandse socialisten enerzijds en politici der K.V.P. anderzijds? O.i. niet. Wèl lijken zij het over een aantal *doeleinden* eens te zijn en is er een sterke mate van overeenstemming in de politiek met betrekking tot de institutionele aspecten van de vorming van grotere economisch-politieke eenheden. Over het te voeren *materiële beleid* — de keuze der middelen — in deze nieuwe eenheden bestaat echter op een aantal punten geenszins overeenstemming. Dit ligt trouwens voor de hand, gezien het feit, dat een dergelijke overeenstemming er binnen het nationale kader ook niet is. In dit verband wordt in het boek al meteen het volgende vooropgesteld:

„Wat er in de voorafgaande delen van het Plan is gesteld met betrekking tot verhoudingen van bezit en macht, van arbeid, productie en inkomen, is daarom ook van wezenlijk belang voor de weg, die internationaal moet worden gevolgd. Vergemeenschappelijking van het bezit, zowel wat het beheer van de goederen als wat de aanspraken op het bezit betreft, is internationaal niet minder belangrijk dan nationaal. Een redelijke inkomensverdeling, die een eind maakt aan verhoudingen, waarbij armoede voortduurt temidden van overvloed, vormt een beslissende voorwaarde voor een vreedzaam en rechtvaardig samenleven van de volkeren. Leiding van de omvang en richting van de productie is internationaal van zo mogelijk nog groter belang dan nationaal en ook op wereldschaal zal het noodzakelijk zijn dat nieuwe gedifferentieerde vormen van leiding van productie en verbruik tot stand komen en internationale publiekrechtelijke lichamen zullen daarbij een belangrijke rol dienen te vervullen.” (pag. 354).

Na lezing van dit citaat zal de lezer ons misschien willen aanraden nu maar te eindigen, omdat de genoemde onderwerpen door anderen hiervóór in dit nummer al zijn besproken. Het zij ons evenwel toegestaan o.a. enkele meer specifieke verschillpunten, die in internationaal kader aan de orde komen, nader te bezien.

Om dit te kunnen doen moet iets dieper worden ingegaan op elk van de drie hoofdstukken van het deel „Internationale Gemeenschap” en speciaal op het gezegde over de noodzaak van ordening in het eerste hoofdstuk.

Socialisatie

Sprekende over een voor de conjunctuurbeweging belangrijke zaak als de productie van grondstoffen, constateert men terecht dat in het verleden is gebleken, dat het pure prijsmechanisme een onvoldoende regulator vormt bij verstoring van de verhouding in tijden van hausse, evenals in tijden van depressie; men wenst derhalve lange-termijnafspraken omtrent de prijs en met betrekking tot de productie zelf, de voorraadvorming en de distributie van grondstoffen. Een zodanige conclusie is bepaald niet specifiek socialistisch te noemen; zij wordt grotendeels gedeeld door in breed kader ondernomen economische studies¹⁾. Aan deze conclusies wordt evenwel toegevoegd, dat de betrokken regeringen de nodige macht over de producenten zouden moeten hebben om de genoemde regelingen dwingend te kunnen opleggen. Ter plaatse (pag. 362, 363) wordt niet met even zoveel woorden gezegd, dat deze „macht” noodzakelijkerwijs op grond van socialisatie c.q. nationalisatie van de betrokken productie-eenheden dient te worden verworven. Op grond van passages elders in het boek mag dit toch wél worden verondersteld. Kortheidshalve moge worden verwezen naar pag. 36, 400 en 396.

Bevestiging van het vermoeden, dat de socialisten niet alleen bij nationalisatie maar ook bij internationalisatie van de basis-industrieën het bezit c.q. de beschikkingsmacht aan particulieren eigenlijk liefst wensen te onttrekken, lijkt aanwezig op pag. 33, waar wordt gesteld (vet van schrijver dezes):

„Bij internationalisatie van een bedrijfstak is het mogelijk, dat het eigendom in handen van particulieren blijft, zodat aanvankelijk geen hervreemde hervreiding van vermogen optreedt, terwijl de beschikkingsmacht over het productie-apparaat gedeeltelijk in handen komt van een internationaal orgaan.”

Wij willen hier niet opnieuw de discussie openen over de nadelen binnen het kader van een nationale sociaal-economisch politiek van socialisatie over een zeer breed terrein. Elders in dit nummer wordt reeds betoogd, dat de met socialisatie beoogde doeleinden (achtereenvolgens: betere verdeling van het maatschappelijk inkomen, betere productiviteit, voorkomen van gevaarlijke machtsconcentraties en betere werkgelegenheidsdoeltreffender en zonder de aan socialisatie verbonden economische en psychologische gevaren met andere, meer indirecte middelen kunnen worden bereikt.

Dit geldt a fortiori met betrekking tot een politiek in *groot supra-nationaal* verband. Laten wij ons alleen al tot het werkgelegenheidsprobleem beperken, dat de socialisten o.i. terecht als een zo vooraanstaand desideratum beschouwen en dat, om

¹⁾ „Measures for international economic stability”, United Nations, New York, 1951 en „L'expérience monétaire internationale” (o.m. pag. 220 e.v.), Société des Nations, Genève, 1944.

daan van wetenschappelijke formules, de Europese mensen zo na aan het hart ligt. Welnu, men behoeft zich slechts even voor ogen te stellen b.v. een Europese Gemeenschap van de zes z.g. „Schuman-landen” en deze met een land als Nederland te vergelijken: een grote gemeenschappelijke markt met een evenwichtiger economische structuur en grotere economische hulpbronnen, met een zo vrij mogelijk verkeer van goederen, personen, diensten en kapitaal. Men mag toch wel aannemen, dat een constructieve werkgelegenheidspolitiek binnen een dergelijk groot supra-nationaal kader uiteindelijk effectiever en (ook al zal zij zich — gecoördineerd — op verschillende terreinen van beleid afspelen) *met minder direct ingrijpen van boven af* kan worden gevoerd dan in elk van de diverse nationale huishoudingen zou geschieden, die min of meer geïsoleerd hun eigen werkgelegenheidsprobleem zouden moeten oplossen ¹⁾. De praktijk van een christelijke politiek in een Europese Gemeenschap ondersteune deze argumentatie! ²⁾

Kapitaalvorming en -verkeer

Zelfs indien door discussie en praktijk de socialisten ooit tot de erkenning zouden komen, dat binnen een grotere economisch-politieke eenheid waar een supra-nationaal beleid wordt gevoerd socialisatie, zoals voorheen gewenst, niet meer behoeft te worden nagestreefd, dan is daarmee de private beschikkingsmacht over een breed terrein van productiefactoren niet zonder meer gered!

Een krachtige ontwikkeling, vooral van de basisindustrieën, die in Europa ver is achtergebleven bij b.v. die van de Verenigde Staten, vereist grote sommen risicodragend kapitaal. „Van alle zes deelnemende landen (de „Schuman-landen”) kan met een nuance-verschil worden gezegd, dat de markt voor risicodragend kapitaal in een verkommerde staat verkeert”, zo schrijft Prof. Dr J. R. M. van den Brink ³⁾. Indien een daartoe geschikte

¹⁾ Voor een meer in details gaande beschouwing over de noodzaak en mogelijkheden van een conjunctuurpolitiek in het kader van een economische integratie en o.a. ook van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal, zij mede verwezen naar een artikel van schrijver dezes: „Perspectieven voor een buitenlands economisch beleid” in „Economische Wetenschap en Economische Politiek”, pag. 233 e.v., Leiden 1952.

²⁾ Machtconcentratie in handen van een centraal gezagsorgaan zal hier niet alleen op grond van de christelijke maatschappijleer vermeden moeten worden maar op grond van economische factoren ook des te beter vermeden kunnen worden, zodat voor de idee van de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie op basis van het subsidiariteitsbeginsel ruim baan wordt gemaakt.

³⁾ „Europese Integratie”, kwartaaloverzicht Amsterdamsche Bank N.V.-Incassobank N.V., 3e kwartaal 1952, in welk artikel dieper op het onderhavige vraagstuk wordt ingegaan: pag. 12 e.v.

sociaal-economische en fiscale politiek hierin geen verandering brengt, lijken voor de betrokken ondernemers slechts twee wegen open te staan, indien zij willen vernieuwen en uitbreiden: Staatshulp en zelffinanciering. In beide gevallen staat het socialisatiegevaar al aan de achterdeur. In het eerste geval (staatshulp) is dit duidelijk. In het tweede (zelffinanciering) zullen de ondernemers — dat leert de historie — in deze branches trachten hun winsten veilig te stellen door onderlinge afspraken. De drang tot een dergelijke kartelvorming roept ingrijpen van hogerhand in het verbruikersbelang op en scheidt aldus een tendenz tot socialisatie; dit kan enerzijds door een constructieve conjuntuurpolitiek worden voorkomen, anderzijds zoals reeds gesuggereerd, door een sociaal-economische en fiscale politiek, die aan de ondernemingen investeringsruimte en aan de personen vermogensvorming mogelijk maakt. Dat kán uiteindelijk in een groot marktgebied, waar een grotere efficiency, productiviteit en welvaart mogelijk zijn! De Amerikaanse arbeiders zelf zijn wel degelijk aandelenbezitters en spelen een niet te verwaarlozen rol bij de financiering van de industriële ontwikkeling van hun land. Het is bij dit alles o.i. in de toekomst gewenst, dat in Europa nieuwe vormen van industrie-financiering met behulp van de vermogens der brede massa worden geschapen, b.v. risico-spreidende (niet: -mijdende!) „investment trusts”, eventueel op coöperatieve grondslag te vormen.

Ten aanzien van het kapitaalverkeer legt „De Weg naar Vrijheid” vrij straffe normen van ordening aan.¹⁾

Met alle erkenning van de noodzaak, b.v. aan onderontwikkelde gebieden door middel van gemeenschappelijke fondsen der meer ontwikkelde landen en via de regeringen hulp en leningen te verschaffen, zouden wij toch het kapitaalverkeer van private ondernemingen niet zo maar uitgeschakeld willen zien. Ook grote Nederlandse ondernemingen en concerns investeren met grote voortvarendheid belangrijke bedragen in onderontwikkelde landen en dragen daarvoor vaak aanzienlijke risico's, die voor regeringskapitalen ongeschikt zijn en bovendien tot ongewenste politieke verwickelingen aanleiding zouden kunnen zijn; zij bewijzen de Nederlandse en Europese economie — ook de arbeiders — alsmede de overzeese landen daarmee

¹⁾ Pag. 363-364: „De factoren, die in het eerste deel van het plan zijn genoemd als oorzaken van de verschuiving van particuliere investeringen naar overheidsinvesteringen binnen de nationale grenzen, gelden internationaal nog in versterkte mate. De omvang van de bedragen, die noodzakelijk zijn, is zo groot en de risico's, verbonden aan buitenlandse beleggingen, zijn thans zo onoverzienbaar, dat particuliere beleggingen van regel tot uitzondering zijn geworden. Zij zullen in de toekomst slechts binnen de daartoe door internationale en nationale organen getrokken richtlijnen, waarbij deze bepalen in welke gebieden de investeringen het meest noodzakelijk zijn, nog tot ontplooiing kunnen komen.”

een dienst. Voorop staat, dat zij terdege aan hun gezond eigenbelang moeten paren: respect voor de volksaard in vreemde landen en inzicht in hun sociale en politieke verhoudingen. Met het verbieden of doen opdrogen van dergelijke kapitaalsstromen zou de welvaart der volkeren niet gediend zijn, terwijl het bovendien nog maar de vraag is of regeringen de wijsheid wel zozeer in pacht hebben, dat zij steeds het best de urgentiegraad van diverse investeringen in de wereld zouden kunnen beoordelen.

Internationale solidariteit

Het is ons in dit bestek jammer genoeg niet gegeven dieper in te gaan op het tweede hoofdstuk van „Internationale Gemeenschap”. Wij mogen echter gaarne een ieder aanbevelen dit hoofdstuk te lezen en tot zich te laten doordringen. Het onderwerp van de hulpverlening aan de onderontwikkelde gebieden is daarin (afgezien van de hierboven geuite critiek met betrekking tot het kapitaalverkeer) met zulk een oprechte sociale bewogenheid en met zoveel economisch realisme en politieke visie behandeld, dat het deze aandacht ten volle verdient. Wij durven voorspellen, dat met name bij een afnemen van de bewapeningsconjunctuur dit hoofdstuk in brede kring als een belangrijke bijdrage ook tot een stuk Nederlandse politiek zal worden beschouwd.

Het schijnt ons alleen toe, dat het mogelijk zou zijn economisch een nog veel steviger samenhang tussen de hulpverlening aan onderontwikkelde gebieden en de Europese integratie te construeren dan in „De Weg naar Vrijheid” gedaan is (vgl. boven, laatste zin „Inhoud”) en wel door te stellen — en dit wordt al te vaak uit het oog verloren, ook aan Engelse zijde bij het gesprek over Europese integratie — dat slechts krachtens Europese economische en politieke integratie Europa uiteindelijk die stijging van productiviteit kan bereiken, die noodzakelijk is om de materiële reserves te vormen, welke voor de hulpverlening zonder daling van het levenspeil in Europa zelf niet kunnen worden gemist. Afgezien van de hulpverlening is deze integratie van Europa ook nodig om de kapitaalgoederen en consumptie-artikelen, die de onderontwikkelde gebieden zouden willen kopen, zo efficiënt en dus zo goedkoop te produceren, dat zij voor hen betaalbaar zijn.

Internationale eenwording

Er zijn in het laatste hoofdstuk twee stellingen weergegeven, die ons — gezien het feit, dat (de?) Nederlandse socialisten deze delen met politici der christelijke partijen — in het bijzonder treffen.

Ten eerste is er de visie, dat het Europese eenheidsstreven

—economisch, politiek en cultureel noodzakelijk — tot groter leven moet worden gebracht, in eerste instantie door een verdergaan van de zes „Schuman-landen” op de weg van het afstaan van nationale souvereiniteit aan een West-Europees politiek gezagslichaam. Men betreurt zeer, dat Engeland en de Scandinavische landen daarin vooralsnog niet mee willen, maar men wenst daarom niet treurend stil te blijven staan. Dit getuigt van een realisme en durf, die bij de socialisten in andere landen —vooral Duitsland — soms ver te zoeken zijn. De Nederlandse socialisten aanvaardden aldus bewust het risico, dat in een nieuwe Europese Gemeenschap de invloed van de socialistische groepen wellicht geringer zal zijn dan die van de Partij van de Arbeid in Nederland. Bij de Benelux-partners en in Duitsland is hun invloed in de Parlementen momenteel wel ongeveer even groot als in Nederland; in Frankrijk en Italië echter aanzienlijk kleiner (terwijl zij in de Scandinavische landen en Engeland juist groter is). Daar komt nog bij, dat het te betwijfelen valt, of de betrokken nationale socialistische partijen niet op groter hinderpalen zullen stoten bij 'n poging één voldoende homogeen socialistisch element, één Europese socialistische fractie in een Europees parlement te vormen dan de christelijke partijen bij een poging om tot één christelijk-democratische fractie te komen.

De tweede stelling, die ons speciaal opvalt, is de reeds boven (pagina 232, midden) vermelde uitspraak, dat in een nieuwe Europese Gemeenschap een beleid moet worden gevoerd van nauwe „coördinatie” van de algemeen economische, sociale-, monetaire-, handels- en werkgelegenheidspolitiek”. Deze stelling wint meer en meer veld. „Coördinatie” is o.i. *op de duur* evenwel te zwak om een echte gemeenschap effectief te doen functioneren. Men zal in een bepaald stadium tot een *gemeenschappelijke* politiek op deze en nog andere terreinen moeten komen. Dat wordt bewezen nietalleen door een theoretisch economisch betoog, maar ook reeds nu door de practijk van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal; bij deze „sector-integratie” stuit men n.l. al op de moeilijkheden van een tussen de zes landen onderling divergerende fiscale-, verkeers- en deviezenpolitiek, terwijl ongetwijfeld ook divergenties in de sociale politiek en op andere terreinen nog voelbaar zullen worden.

Gezien het feit, dat volgens de hierboven eerstgenoemde stelling Nederlandse socialisten de weg van het „afstaan van nationale souvereiniteit” willen opgaan, zullen zij het met het over het woord „coördinatie” opgemerkt wellicht eens zijn. De socialistische visie is daarom vermeldenswaard, omdat gecoördineerde c.q. gemeenschappelijke politiek op de aangeduide terreinen onzekerheden schept, vooral in de overgangsfase. Zal de sociale zekerheid, het levenspeil en het kostenniveau in Nederland niet (zij het dan ook slechts tijdelijk) nadelig beïnvloed

worden, aangelegenheden waarbij ook de socialistische politiek in Nederland zo is geïnteresseerd? Blijkbaar winnen de visie op de labiele zekerheden voor Nederland in het heden en hun vertrouwen in de toekomstige mogelijkheden van het Nederlandse volk in een verenigd Europa het bij de schrijvers van „De Weg naar Vrijheid” van hun mogelijke beduchtheid voor de risico’s van een overgangperiode.

Besluit

In onze zeer summiere beschouwingen zouden wij een bevestiging willen vinden van een reeds in de aanvang (pag. 233, „Probleemstelling”, midden) van dit artikel in overweging gegeven stelling. De in „De Weg naar Vrijheid” neergelegde inzichten, sociaal-economisch en politiek, met betrekking tot de plaats van ons land in Europa en de wereld, komt vrijwel overeen met die van de K.V.P.-politici. Werkgelegenheid, productiviteit, welvaart en welzijn zien beide partijen beter gewaarborgd, indien tot vorming van grotere economisch-politieke eenheden en met name van een Europese Gemeenschap wordt overgegaan. Ook over de institutionele opbouw daarvan, over uitvoerend gezag, democratisch contrôle en bedrijfstaksgewijze medezeggenschap, bestaat een belangrijke mate van overeenstemming. Nauwe samenwerking bij de opbouw van dit alles in de komende jaren lijkt dan ook gewenst; voor de Nederlandse socialisten lijkt bovendien nog een taak weggelegd in de beïnvloeding in de aangeduide richting van de geesten der socialisten in andere Europese landen.

Ten aanzien van het sociaal-economisch beleid in de ruimste zin binnen een eenmaal gevormde Europese Gemeenschap lopen de wegen van socialisten en de politici der christelijke partijen echter op enkele belangrijke punten uiteen. Daar zal een christelijke politiek op de bres moeten staan voor het behoud van meer persoonlijke verantwoordelijkheid en vrijheid dan „De Weg naar Vrijheid” lijkt te waarborgen.

’s-Gravenhage, Augustus 1953.

Onmisbaar

voor ieder bestuurslid en voor iedere afgevaardigde in de Partij is:

Documentatie

een bundeling van een aantal referaten en documentatiemateriaal ter beschikking van de werkgroepen der Partij.

In de 186 pagina's tekst worden de volgende onderwerpen behandeld:

Godsdienst en Politiek;

Het Nederlandse Bevolkingsvraagstuk;

Verslag van de werkzaamheden van de werkgroepen der Katholieke Volkspartij;

Emigratie;

Studieschets over het Europees Federalisme;

Benelux;

Enig feitenmateriaal over het beleid van de K.V.P. in de laatste jaren;

Sociale Rechtvaardigheid;

Het Plan-Schuman;

Een korte uiteenzetting over het Verkiezingsprogram K.V.P.;

Studieschets over de Europese Betalingsunie;

Landbouw-Integratie;

Nota over „De weg naar vrijheid”;

De Gemeente;

Bezitsvorming metterdaad;

De taak van het Kader in de Afdelingen der K.V.P.;

Doel en Werkwijze der Werkgroepen;

Enkele „sprekende” punten over de K.V.P. en andere partijen;

De invloed van de kiezer, lid der partij;

Gemeente-politiek in katholieke geest;

Jongeren-Organisatie in de Katholieke Volkspartij;

Financieringsmoeilijkheden woningbouw;

Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie;

„De centen, daar gaat het ten slotte om”.

DE PRIJS VAN DIT BOEK IS SLECHTS 95 ct

Levering geschiedt onmiddellijk na ontvangst van het verschuldigde bedrag op postrekening no 379333 ten name van secretariaat K.V.P.,

KONINGINNEGRACHT 40, DEN HAAG.